

A SZARVASI ÁG. HITV. EV.

VAJDA PÉTER GIMNÁZIUM TÖRTÉNETE

A SZARVASI ÖREGDIÁKOK SZÖVETSÉGE MEGBIZÁSÁBÓL
IRTA

NÁDOR JENŐ dr.
GIMN. TANÁR

KIADJA -
A SZARVASI ÖREGDIÁKOK SZÖVETSÉGE
1934.
BUDAPEST

A SZARVASI ÁG. HITV. EV.

VAJDA PÉTER GIMNÁZIUM TÖRTÉNETE

A SZARVASI ÖREGDIÁKOK SZÖVETSÉGE MEGBIZÁSÁBÓL

IRTA

NÁDOR JENŐ dr.

GIMN. TANÁR

KIADJA

A SZARVASI ÖREGDIÁKOK SZÖVETSÉGE

1934.

BUDAPEST

Az olvasóhoz

A Szarvasi Öregdiákok Szövetsége lelki dajkájának, a szarvasi evangélikus gimnáziumnak történetét adja itt az olvasó kezébe. A Szövetség úgy érzi, hogy e történet megíratásával tartozást ró le. Elsősorban az intézettel szemben, amely ebben az esztendőben tölti be Szarvasra költözésének százéves fordulóját. Ez a forduló mértföldkő, amely mellett meg kell állanunk. Határ, amelyről vissza kell tekintenünk.

A mult ugyanis nemcsak mesél, hanem tanít is. Nemcsak embereket mutat be, hanem jellemeket is. Nemcsak az emlékezést gazdagítja, hanem a célos elgondolást is. A szarvasi evangélikus gimnázium multjából pedig sok épületes tanítást és nagy lelki gazdagodást merithetünk. Ez az iskola alapítása és küzdelmes élete jellegzetes példája a magyarországi protestáns iskolák sorsának. Sors, amely telve van nehézségekkel, próbákkal, fenyegető veszedelmekkel, amelyekből azonban egy-egy keményebb jellem és egy-egy áldozatosabb szív mindig szabadulást szerez. A viharálló kitartásnak és a körültekintő bölcsességnek pedig az a természete, hogy folytonosan újabb és újabb próbák tűzében edződik életmegtartó erővé. Négyszáz esztendő óta ebben az országban mindig ez volt a protestánsok sorsa, de mi panasz és lankadás nélkül hordozzuk ezt a sorsot, mert jellemeket palléroz a nemzet, az egyház és minden igaz, nemes és magas cél számára.

A szarvasi gimnázium történetének megírásával azonban a Szarvasi Öregdiákok Szövetsége önmagának is tartozott. Mással nem tudja háláját leróni azzal az iskolával szemben, amelyben lelkét a kenyérkereső és a hivatásos élet szá-

mára felvértezték. Mert nem a puszta élet a legnagyobb kincs ezen a világon, hanem az a mód, ahogyan leéljük, az a cél, amelyet követünk, az a hűség, amellyel kötelességeinket végezzük és az az erkölcsi komolyság, amely minden munkánkban kisugárzik. Ezeket az értékeket pedig az iskola formálja és növeli. A szarvasi iskola ebből a nézőpontból a legkiválóbbak egyike. Amivel falai között a lelkünk meggazdagodott, mindazért a tisztelő kegyelet és a viszonzásra törekvő hála érzését e csekély ajándékkal igyekszünk kimutatni.

Köszönetet kell mondanom még az írónak, valamint a könyv kiadójának szives fáradozásáért és áldozatkészségéért is, amellyel a Szövetség jóakaratu célját támogatták. Az intézetnek pedig százéves szarvasi életéhez adjon az Isten sok újabb századot, hogy azok folyamán is nevelhessen önmagának hálás tanítványokat, a nemzetnek munkás polgárokat, a közművelődésnek pedig lelkes harcosokat!

Budapest, 1934.

Dr. Raffay Sándor
a Sz. Ö. Sz. elnöke.

I. A gimnázium külső fejlődése

1. Az alapítás. Milyen érzések viharzottak a XVIII. századbéli evangélikus, mondjuk: szarvasi szülőnek szívében, aki tanév nyílása felé elkísérte a gimnázista fiát a mai kis városzéli vashid tájékán 1801. előtt állott komphoz s nézte, amint a kompot lassan áthúzták, aztán a rázós kocsi kerekeinek zörgése egyre halkult, majd a hanggal együtt eltűnt a kedves látomány, hogy esetleg tíz hosszú hónap lepergése előtt meg se jelenjen újra? Igazában csak akkor tudjuk ezt elképzelni, ha az akkori közlekedési viszonyok felidézése mellett figyelembe vesszük azt a tényt, hogy az evangélikusoknak akkoriban Csetneken, Eperjesen, Ivánkafalván, Kézsmárkon, Lócsén, Modorban, Nagypalugyán, Necpálon, Pozsonyban, Sajógömörben, Sopronban, Szullyón, Iglón és Aszódon voltak igazi gimnáziumai. A szülőt gimnázista fiától esetleg egy egész országrész választotta el.

Valószínűen ilyen elgondolások fogantatták meg *Pongrátz* Boldizsár evangélikus egyházmegyei felügyelő lelkében egy ezen a vidéken felállítandó gimnázium eszméjét, még az 1790/91-i országgyűlés előtt. És amikor az 1790-i XXVI. törvénycikk 5. pontja biztosította a protestánsoknak, hogy „mind alsó, mind grammatikai iskolákat... mindenütt, ahol szükségesnek látszik, valamint felsőbbeket is“ alapíthassanak, akkor *Klaniczay* János, a Pongrátz nagy egyházmegyéjéből különvált békés-bánati egyházmegye felügyelője már a realizálódás reményében tarthatta tovább felszínen a kérdést, és leshette a megvalósuláshoz az alkalmat.

Ez az alkalom nem is soká váratott magára. A történeti események — a nagyok csakugy, mint a kicsik — gyakorta nagyon sokféle okok összeszövődésének eredményei. Akkoriban, amikor az 1790-i Karok és Rendei a XXVI. t.-cikk körül folytattak vitákat, az 1788-ig szolgált szarvasi evangélikus templom tégláiból, meg az 1788-ban építettnek állvány-gerendáiból már rakták össze azt az épületet, amely hajlékot adott Tessedik Sámuel világhírű gazda-

sági intézetének. Ez az akkor monumentális épülettel gazdagodott intézet egyrészt jelentéktelenségéből kiemelte, tanügyi körök érdeklődésének homlokterébe helyezte, kulturális középponttá avatta ezt a vidéket, olyan tradió alapját vetve meg, melyet többé idő, irigység, pártoskodás meg nem rendíthetett; másrészt éppen az általa felkeltett irigység lassan, tudatosan érlelte azt az *alkalmat*, amely Klaniczay eszméjének megvalósításához még hiányzott.

Ismeretes, hogy az 1800. év táján, amikor a világnak bizony sokkal is nagyobb szabású küzdelmek szereztek idegrázó szórakozást, Szarvasnak is meg volt a magáé Tessedik Sámuel és Boczkó Dániel lelkészek ádáz tusájában. A dolgot úgy szoktuk kiméletesen elintézni, hogy a *realis* és a *humánus* irányu nevelésnek egymással való harca volt ez. A rideg valóság azonban mást mutat; a *humánus iskola* jelszava mögött emberi gyarlóság rejlett. A fejedelmi kitüntetésekkel ékesített falusi pap nagyságát nem bírta elviselni falusi paptársá. „Ritkán — írja Tessedik — nagyon ritkán örül valamely pap őszintén más paptársának bármennyire megérdemelt szerencséjén!... Egész, okmányokból bőven megírható története van annak a küzdelemnek, amelyet Boczkó a gimnázium követelésének fedezéke mögül Tessedik ellen folytatott; mi csak a végeredményt állapítjuk meg, amikor olvasóinkat elvezetjük az 1802. év virágos májúsának tizenkilencedik napján a ma már *öregnek* nevezett szarvasi evangélikus templom falai közé, ahol az egyházmegyei gyűlést istentisztelettel megnyitották, majd Tessedik, Boczkó, Skolka András és sok más, a törénetünkben szerepet vivő egyházi és világi jelesek jelenlétében kimondták a békés-bánáti egyházmegye gimnáziumának megalapítását, azon pénzügyi és tantervi alapvetéssel, amint azt ott helyben Boczkó javaslatba hozta, kimondván, hogy az új iskola székhelye Mezőberény legyen.

Tessedik gazdasági intézete négy év mulva végleg megszűnt.

2. A mezőberényi évek (1802—1834). A Szarvason alapított intézetnek tehát Mezőberényben kellett leélnie gyermekéveit. Ide — Skolkának egy 1806-ban megjelent munkája szerint — már 1716-ban (hat évvel a tulajdonképpen községgé alakulás előtt) *tótok*, 1724-ben *németek*, 1727-ben pedig *magyarok* települtek s így az alapítók helyes elgondolása szerint a gimnázium diákjainak jó alkalmá lehetett könnyen elsajátítani e három, a magyar haza polgáraitra nézve legelsőbbben szükséges nyelvet. A község falusi csendje, társadalmának ártatlan egyszerűsége pedig sok rossztól tarthatta vissza a fejlődő ifjúságot.

A nagy elhatározást, az intézetnek szavakkal való megalapítását csodagyorsan követték a tettek. Kellott is, hogy gyorsan kövessék: az 1802. júl. 22-én tartott egyházmegyei gyűlésen kimondták, hogy a tanítás már azon év őszén vegye kezdetét. A hátralévő

kevés idő alatt elő kellett teremteni a szükséges *anyagi alapot*, gondoskodni kellett *iskola-épületről, tanárokról és — tanulókról*.

Az anyagi alap előteremtésére már az alapító gyűlésen megtörténtek az első megajánlások; ezeket Hamaliár Márton püspök főpásztori felszólítására nagy gyorsan követték újabb adakozások. A gyűlésen megjelent papok és világiak továbbá felszólítást intéztek hiveikhez, hogy az iskolával kapcsolatos alumneum céljaira is adakozzanak; így történt, hogy Szarvas és Békéscsaba 30—30, Orosháza és Tótkomlós 17—17, mindegyik mezőberényi egyház 35—35 forintnyi évenkénti adománnyal már az alapítás évében lehetővé tették a tanulói közétkező megnyitását.

Az iskolai helyiségek megszerzése iránt tett lépések nem kevesebb erélyről és áldozatkészségről tanuskodnak. És itt először kell kegyelettel felemlitenünk a nemes Wenckheim bárói családot, a mezőberényi évek Bolzáit, akik harminckét éven át soha nem lankadó áldozatkészséggel szolgálták önzetlenül iskolánk ügyét. Az alapítók hozzájuk fordultak s özv. b. Wenckheim Ferencné* szül. Rosenfeld Karolinától iskolaépítés céljaira szolgáló telket kértek. Miután azonban oly rövid idő alatt épületet emelni nem lehetett, beérték olyan helyiségekkel, amilyeneket éppen kapni tudtak. Így történt, hogy tanév nyitásával a tanítás elég romantikus keretek között egyszerre három helyen nyílt meg: özv. Wenckheimné, Oertel lelkész és Schäfer Jakab bérbevett házában.

A „tanári kar“ összeállítása is gyorsan ment. Igazgató a már emlegetett Skolka András, Tessedik gazdasági intézetének két éven át volt tanára lett. Neki sikerült megszerezni tanárokul Procopius Pált és Dobrowodszky Jánost, akikhez hamarosan mások is jöttek.

Pénzalap, tantermek, tanárok nagy gyorsan előteremtetvén, az iskola intézményének már csak a legfontosabb alkotórésze volt hátra: a tanulótság. Ennek megszerzése végett Skolka „rektor-professzor“ a maga pátriájába, Pozsonyba, Modorba utazott. Ez utazása majdnem végzetessé vált reá nézve; súlyos betegségbe esett, csak decemberben került haza iskolájához s az első tanév az igazgató távollétében nyílt meg.

*

Egyelőre azonban még az iskola külső eseményeinek fonalán haladva, úgy látjuk, hogy különösen két, egymástól el nem választható fejlődésbeli folyamat válik ki a mezőberényi évek többekévéb é érdekes eseményei közül. Az egyik az anyagi fejlődés, a semmiből teremtett intézet csodálatos talpraállása és megszilárdulása.

Sok hely kellene ahhoz, ha fel akarnánk sorolni mindazokat az adományokat, amelyek az adományokkal életrehívott intézet

---

* Férje, b. W. F. altábornagy, 1794 máj. 11-én Courtray ostrománál elesett.

további létét biztosították. Ez az adakozási kedv a következő évek során csak erősödött s egyik biztosítékává lett a gimnázium fennmaradásának a szarvasi évek alatt is. Ámde a fenntartásnak ez a módja mégsem lehetett az a szilárd alap, amelyre építeni lehetett. A vezetők tehát már az első években oly ingatlan szerzésére törekedtek, melynek birtoka ellensúlyozhatná az adakozási kedvnek a jövőben esetleg mégis bekövetkezhető ingadozását. Írásbeli kérésükre Wenckheim báróné 1805-ben malomépítés céljaira telket adományozott s szinte írásban jelentette ki, hogy a felépítendő iskolai malom jövedelméből őt illető földesuri hasznot évről-évre az iskola javára fordítja.

Az első állandó alap létesítését nyomon követte az első állandó iskolai épületé. Az 1806. évi egyházmegyei gyűlésen Major Pál uradalmi intéző felolvasta Wenckheim báróné levelét; ebben jelentette, hogy Oertel lelkésznek eddig is iskolahelyiségül használt magánházát megvette s azt hajlandó ugyanazon árban, igen kedvező fizetési feltételek mellett eladni az egyházmegyének. Ebben az épületben folyt a tanítás 1828-ig. Akkorra főleg a tanulók számának szaporodása miatt új épület emelése vált szükségessé; 1829-re 7725 frt. 28 kr.-nyi költséggel, az intézet meglehetősen anyagi megterhelésével ez is elkészült. De amint erről özv. Wenckheim Józsefné, az új, katolikus vallású földesuraság értesült: okiratban jelentette ki, hogy a gimnáziumot az ő részéről terhelő mindenemű követeléseit megsemmisítette.

A Wenckheim-család mellett az iskolának legnagyobb anyagi jöltevői voltak mindenkor a fenntartó egyházmegye esperesei, így Szimonidesz János, utóbb az áldozatkész Machula Gábor, meg Podmaniczky János egyházmegyei felügyelő. Buzgóságuk meg is termette gyümölcseit, az intézet évről-évre láthatóbban haladt a konszolidáció útján. A létezés anyagi feltételei lassanként biztos alapokká erősödtek; a malom évenként átlag 800 forintnyi jövedelmet hozott; az egyházak, lelkészek, tanítók s más, magukat évi illeték fizetésére kötelezők krajcárjai 700 forintra emelkedtek; 1831-ben Sexty György tótkomlói lelkész özvegye 1000 forintot hagyományozott. Ezen és más hasonló *biztosított* jövedelmeken kívül évenként gyűjtés útján is befolyt 2—300 frt. s mindezt kiegészítette a tanulóktól a tanárok által beszedett tandíj, melynek egy része — pedagógiailag eléggé nem helyteleníthetően — a tanárok fizetésének kiegészítését képezte. Manapság, amikor hasonló intézményeknek szilárd támasztékai vannak, el sem hinnők, hogy a mezőberényi iskola már kezdő éveiben is nemesak hiánnyal nem dclgozott, de — mint az alábbi kimutatás igazolja — évről-évre fölösleggel zárta számadásait.

Tanév	Bevétel	Kiadás	Maradvány
1803/4	981 frt 30 kr	772 frt 01 kr	209 frt 29 kr
1804/5	1259 „ 37 „	1073 „ 40 „	185 „ 57 „
1805/6	1047 „ 27 „	1041 „ 11 „	6 „ 16 „
1806/7	1020 „ 45 „	1020 „ 43 „	— „ 02 „
1810/11	2743 „ 29 „	2564 „ 52 „	178 „ 77 „
1811/12	759 „ 35 „	690 „ 33 „	69 „ 02 „
1812/13	712 „ 25 „	689 „ 10 „	23 „ 15 „
1813/14	644 „ 32 „	631 „ — „	13 „ 32 „
1814/15	964 „ 21 „	812 „ 46 „	151 „ 35 „
1815/16	3309 „ 52 „	2322 „ 15 „	987 „ 37 „
1816/17	7448 „ 28 „	4350 „ 09 „	3098 „ 19 „

Az 1820-as évek vége felé azonban megismétlődtek, egyre szélesebb köröknek szóltak az adakozásra serkentő felhívások, azt a látszatot keltve, mintha az akkori segélyforrások mégsem lettek volna elegendők. A gyűléseken új, az addiginál biztosabb anyagi alap előteremtéséről volt szó. Ez a körülmény azonban nem a megrendülést, de éppen a virágzást tanusítja. Mert közben a tanulói létszám emelkedése (1823-tól 1830-ig: 115, 144, 140, 139, 148, 177, 188, 186), sok nehézség leküzdése mindjobban igazolta az intézet létjogosultságát; az egykori bizonytalanság érzetét egyre inkább a bizalomé váltotta fel s a fenntartók most már tovább-építésre gondolhattak. A küzdelem megmaradt, de célja változott, a fejlesztésnek, a színvonal emelésének célkitűzése által.

Számos adat igazolja ezt a vezetők lelkében végbement változást. Így az 1831-i és 1832-i jegyzőkönyvekben nyomát találjuk annak, hogy már a gimnáziummal kapcsolatos „tanító-házat“, továbbá alumneumi épületet akartak emelni. 1833-ban azon kérdésre: lehet-e fenntartani az alumneum akkori állapotát, (hogy csupa „beneficiáriusokból“ álljon), igennel feleltek, „mert a gymnasiumnak semmi passiva adóssága nincs“. Ugyanazon évben Benke György tanári fizetését 100 v. forintra javították, azon megokolással, hogy az iskola jó anyagi helyzetben van.

Ez utóbbi adat közlésével egyuttal azt a kérdést érintettük, mely az intézet fejlesztésével kapcsolatban a legégetőbbé vált. Nem mondhatjuk ugyan, hogy az akkori *tanári fizetések* a maiakhoz hasonlítva, alacsonyak lettek volna. Például Skolka igazgató fizetése (300 v. frt., 20 köböl buza, 10 öl tűzifa, egész téli fűtésre való szalma, szabadlakás, a tandíj megfelelő része), csak akkor látszik mostohának, ha nem vesszük figyelembe a pénz akkori vásárló értékét. Tessedik szerint a marhahus fontja 1767 körül 2 krajcár, a bárányé 15 kr. s Magda Pál még az 1840-es években is

csak 15—16 krajcáros husárakról beszél. Nem is a megélhetés nehézsége, de a tanár állásának más állásokkal szemben a fizetés által való megkülönböztetése volt az a körülmény, melyet az iskola színvonalának emelése érdekében okvetlenül ki kellett küszöbölni. Mert ez a fizetés-megállapítással tett társadalmi rangosztályozás okozta, hogy a mezőberényi tanárok oly nagy százaléka menekült mezőberényi katedrájáról jobb megélhetés, magasabb pozíció felé.

A mezőberényi évek történetének másik jellemvonását éppen az ezen okok miatt való gyakori, nem természetes *személyi változások* képezik. Nem a tanár halála, vagy elöregedése, de jobb állás kedvéért való lemondása okozta a feltűnően sok személyi változást. Ez volt az esete mindjárt Skolka Andrásnak, az intézet éltető szellemének, a rajongó pedagógusnak, aki 1808-ban katedráját mégis elcserélte az újverbázi parókiával. Vele együtt működő tanártársa, Dobrowodszky János leköszönt, mert mint mezőberényi néptanító kényelmesebb megélhetést talált. Néptanításáért hagyta ott tanári állását Klinovszky Mihály és Delhy Márton is. 1817-ben egy évi működés után lelkészi állás kedvéért távozott Abaffy Dániel, ugyanazért Boszy Mihály, 1829-ben Jankovich János. 1833-ban Tomasek Pál mezőberényi katedráját a lőcseivel cserélte el. A harminckét év alatt Mezőberényben működő hivatásos tanároknak mintegy a fele vált meg jobb állás kedvéért katedrájától!

3. Áthelyezés Szarvasra. Az iskola hanyatlásnak indul (1834—1843). Ugyanazon időben, amikor az esperesség hivatalosan is megállapította, hogy az intézet elég jó anyagi helyzetben van, a fentebb említett változási folyamat már végbement a vezetőség lelkében. Az iskola kinötte már magát eredeti szűk keretéből. A harminckét évi fennállás, a tanulóság számának szaporodása, sok-sok nehézség könnyed áthidalása észrevétlenül megérlelte a lelkeknek azt a berendezettségét, hogy a színvonal minden tekintetben való felemelésében keressenek további célokat. A tanulói létszám emelkedése tágasabb, a pedagógia követelményeinek is megfelelőbb helyiségeket kívánt; a taneszközök szegényesek voltak; a tanítási munka nyugodtságát a folytonos tanár-változások kiküszöbölésével biztosítani kellett. Ezek a kérdések foglalkoztatták a vezetőket akkor, amikor egyébként a régi jövedelmekkel a régi állapotok fenntartása biztosítottnak látszott.

Ezzel párhuzamosan Szarvas városában mozgalom indult meg az intézetnek Szarvasra való áttelepítése érdekében. Kie volt itt az első szó? A földesuré, vagy az alább megnevezett városi előkelőségeké? E kérdést bizonyossággal eldönteni nem áll módunkban. Azok az adatok, melyek szerint Simon Sámuel esperes, Hellebranth János szarvasi főjegyző és Roczkó Károly járási főszolgabíró tárgyalni kezdtek Bolza József gróffal és őt egyenesen felkérték a nagylelkű felajánlásra, nincsenek kiegészítve annak

közlésével, hogy ki bátorította őket fel erre az egyenes lépésre. A valószínűség amellet szól, hogy a földesuraság, vagyis hogy Bolza József gróf valamilyen bizalmas nyilatkozata előzte meg a szarvasi vezetők kérelmét.

Szarvas történetéből tudjuk, milyen lelkes és szerető gazdái voltak a Bolzák mindenkor a községnek. Bolza József gróf, aki a család mindmáig hagyományos erényeinek megtestesülése volt, egész szívvel csüggött a község felvirágoztatásán. Egy gimnázium, mely nagy vidék, Békés vármegye egyetlen középiskolája, nemcsak kulturális góccá teszi a községet, de társadalmát élénkíti, sőt a forgalomba jobban bekapcsolja, lakosain anyagilag is segíthet.

És végül még egyet: ott volt a tradíció. Ez a község félszázad óta elhivatott arra, hogy magának kulturális szerepet követteljen. Tessedik nagyszabású próbálkozása iskola-székhellyé avatta, az elárvult épület pedig készen várta új gazdáit.

Mindezen körülmények összetételalkozásának volt közös eredménye, hogy Bolza József gróf 1833. jun. 2-án kelt levelében bejelentette, hogy „az említett gymnasiumnak Szarvasra leendő alapítására a közlegelőből kivágtatandó 290 hold szántó, kaszáló s legelő földet, 25 holdból álló botanikus kertet, két malomhelyet és a megkivántató belső fundusokat rendes óvások mellett kész kiszolgáltatni az uradalom.“ Az 1834. jan. 7-én kelt alapítólevél* szerint az adomány jövedelmeit az intézet „önbelátása s minden külső beavatkozás nélkül teljes joggal használhatja... akár a tanítók, akár, de minden vallási különbség nélkül a tanulók javára.“ A harmadik pont szerint „a közjó előmozdítása s a nemzeti nyelv kifejlése“ a legfőbb rugói ezen alapítványnak, melyet, s ezt sosem szabad felednünk, a katolikus földesurak tettek az evangélikus egyházmegye gimnáziumáért.

A földesurak nagylelkű adományát nyomon követte a szarvasi evangélikus egyházé, amikor az 1791-ben 13.000 forintért épített Tessedik-féle emeletes gazdasági intézeti épületet 5000 forintért s kedvező fizetési feltételek mellett adta el az egyházmegyének.

Ezek után a fejlődés, legalább anyagi téren biztosítottnak látszott. A jövedelmek a régiekhez képest tekintélyesek voltak (1835-ben a készpénzbeli bevétel 9664 frt. 58 kr., a kiadás 6505 frt. 23 kr.). A mezőberényi iskolaépületet előbb bérbeadták (egy időben 88 frt.-ért, máskor 30 frt.-ért), majd 1843-ban 4000 forintért eladták Blankenstein György grófnak. 1835-ben 1933 forintért sikerült eladni a mezőberényi malmokat s 1836-ban felépültek helyettük Szarvason az újak. (1837-i jövedelmük 1000 frt. volt). Az ura-

* Aláírták: gr. Bolza József, gr. Batthyány István hitvese szül. gr. Bolza Antónia, gr. Mitrovsky Vilmos hitvese szül. b. Schröfl Mansperg Josefa, gr. Eszterházy Antónia szül. b. Schröfl Mansperg.“

ságtól nyert földet egyideig felébe adták ki (1837-ben 1680+306 frt. jövedelmet hozott). Ezen jövedelmekhez járult a tandíj-bevétel (1837-ben 600 frt.) s a gyűjtésekből, adományokból befolyó összeg. 1838-ban az esperesség által kiküldött bizottság az egyes egyházakra kivetendő járulékokat az illető egyházak lélekszáma szerint állapította meg.

Azonban — csodálatosan — épen ezen években, amikor az új alapvetés után hatalmas felvirágzást lehetett volna várni, oly méretű hanyatlás következett, hogy az okok megvizsgálása végett az esperesség bizottságot küldött ki. Ez 1839 májusában számolt be vizsgálata eredményéről s a hanyatlás főbb tüneteit ugyan belső jelenségekben látta (a fegyelem és tanulási eredmény csökkenésében, a tananyag be nem tartásában, a tanárok közötti viszálykodásban); azonban a belső bajok a tanulói létszám csökkenésére is vezettek. amit „más tanintézetekből száműzött“ tanulók felvételével kezdtek ellensúlyozni. A bajok orvoslása végett javasolt rendszabályok foganatosítása keveset változtatott az általános hanyatláson. A tanári viszály elsimult ugyan, mikor a tudós, de szeszélyes és zsarnoki hajlamu Magda Pál igazgató 1840-ben, 70 éves korában nyugalomba vonult, de az intézet várt, biztosan hitt felvirágzása valahogy nem akart nekilendülni. A történet távolán át megláthatjuk a bajt *s a következőkből visszafelé következtetve, észrevétethetjük, anélkül, hogy egyenesen rámutatnánk.*

4. Vajda, Ballagi, Greguss kora (1843—1849). Az intézet fénykorához érkeztünk. A *költészet és tudomány keltette* lelkesültség jegyében indul meg e kor, hogy majd a végén trombitaharsogás szólítsa el s terelje egy más eszmeiség felé a fellelkesült diákot s üritse ki a tantermeket. Aztán — „vak sötétbe halt az égi fény.“

És amiben ezenkívül még különbözik e kor az előbbiektől, az a *személyekhez kötöttség jellege*. Az iskola külső fejlődését kutatva, eleddig tulnyomóan *anyagi* tényezők által jelölt kietlen utakon haladtunk. Most a külső fejlődés egyes mozzanatainál emberi alakok tolnak előtérbe; emberek, kiknek szereplése a külső fejlődés eseményeitől el nem választható. Vajda, Ballagi, Greguss kora: annak a bizonyos *carlyle*-i elméletnek szolgál támasztópilléréül, amely szerint egyes vezéregyéniségek szereplése csinálja a történetet.

Amikor tehát az iskola 1834-ben új alapvetése után átköltözött a „szőke Körözs“ partján, az öreg templom oldalán álló, történeti légkörrel telített Tessedik-féle épületbe, úgy látszott, hogy az emberi életnek egy megszokott tragikuma ment végbe az ő életében is: amitől különösen sok jót vártak, az csalódást hozott. A fent említett rendszabályok nem termették meg gyümölcseiket s a negyvenes évek elején az intézet *belső* képe ugyanaz volt, mint a

neki hajlékot adó épületé, amelynek folytonos használat folytán elrothadt a teteje.

A nagy fordulat akkor következett be, amikor az egyházmegyének sikerült megszereznie tanáruul és igazgatóul Vajda Pétert, aki 1843 őszén jött Szarvasra s 1844 febr. 7-én tartotta az esperes szavai szerint igen nagy sikerrel „első iskolai próbatételét.” Most gyors egymásutánban az alkotások egész sora következett s az iskola virágzása tetőfokára jutott. Igaz, hogy e nagyszerű felindülésben része volt az anyagiak szerencsés fordulatának is (ez években sikerült 4000 forintért eladni a mezőberényi iskolaépületet, ekkor tett a hatévi felügyelőségről leköszönő Bozskó Dániel alapítványokat); azonban az iskolát tekintélyessé és keresetté mégis Vajda egyénisége és buzgalma, továbbá Ballagi Mór tudományos hírneve, majd Greguss Ágost állandó fellelkesültségben végzett munkássága tette.

Az irodalomtörténetből tudjuk, hogy Vajdára nézve a szarvasi évek az írói termékenység kiapadásának évei voltak. Ennek azonnal megtaláljuk magyarázatát, ha csak körvonalaiban is szemléljük két és félévig tartó, az adminisztráció legapróbb részleteire is kiterjedő *iskolai és egyházi tevékenységét*. Mint jegyzőnek ott látjuk nevét az iskolai tanácsülési jegyzőkönyvek lapjain. És ott látjuk állandó indítványok, hozzászólások kapcsán majd minden gyűlésen, egyszer az ujitó, máskor a reformáló szerepében. Mint az egyházmegyét a kerületi gyűlésen képviselő küldöttség tagja, társaival együtt megbízatásáról, *egészen ujszerűen*, írásbeli beszámolót készített. Lázasan sietséggel, szinte mintha érezte volna, hogy rövid az ideje, buzgólkodott a gimnázium fizikai szertárának fejlesztésén, az iskola udvara, kertje rendezésén és különösen a szaktanítás teljes keresztülvitelén. E tekintetben annyira ment odaadása, hogy például a negyedik tanszék felállíthatása érdekében felajánlotta a maga és tanártársai tervbevetett fizetéskiegészítését is. És amikor a fenntartó megszavazta a negyedik tanszékét s arra az „alapos tudományosság, országos érdeke ismert” dr. Bloch (Ballagi) Móricot hívta meg, nem állott meg a megkezdett uton s egy év múlva már az ötödik tanszék szervezése is megtörtént. Ezt akkor olyan nagy dolognak tartották, hogy nemsokára lépéseket tettek az iskolának *kerületi gimnáziumul* való elismeretése, *liceumi* rangra való emelése érdekében s majd utóbb (1846) választmányt bíztak meg az alumneummal kapcsolatos *konviktus* tervének kidolgozásával.

Ha mindehhez hozzávesszük még Vajda *társadalmi* szereplését (erkölcsi beszédek) s mindennekfölött — amiről másutt szólunk — *tervszerű előkészületek alapján folytatott oktatói munkásságát*, akkor meg fogjuk érteni az irodalomtörténet veszteségét, de felelni tudunk arra is: vajjon helyesen járt-e el iskolánk felügyelő-bizottsága, amikor 1930-ban az Ő nevééről keresztelte el a gimnáziumot?

E nagyszerű fellendülésnek nem vetett véget Vajda halála (1846 febr. 10.). Az általa meggyújtott, kitünő utód kezében lobogtatott fáklya lángja világította be intézetünket egész addig az időpontig, amidőn az országos események kérlelhetetlenül avatkoztak be.

Mert Alma Materünk élete fonalán haladva, észrevétlenül elérkeztünk a nagy határhoz, amelynél el kellett hallgatnia a muzsáknak. A minden eszményiért könnyen fellelkesülő ifjúságot elragadta a *márciusi szellő*. Hiában tartottak csitító, higgadtságra intő beszédeket — abban a teremben, amelyben ma a tanítónőképző könyvtára van — Ballagi meg Greguss tanárok, Placsó esperes, sőt Brutkovszky György nemzetőrségi kapitány: felszólalásaik már nem szabhattak irányt az eseményeknek, melyek magukkal ragadtak tanulót és tanárt egyaránt.

Ballagi 1848 szeptemberének végén elhagyta Szarvast, hogy a hadsereghez távozzék. Tanszékét, a „fizikai tanszékét“ már be sem töltötték, mert „házánk e tanfolyamatban oktatást venni szokott ifjakat a táborba“ szölyította. Szeptember huszonhatodikát irtak akkor: Jellachichot már csak három nap választotta el Pákozdtól!

Egy ideig még folyt a tanítás, már erősen megeszappant létszámmal, zaklatott kedélyállapotban. Az események azonban nem álltak meg s az 1849 január 8-i iskolai tanácsülés elrendelte, hogy miután az előnyomuló ellenség Budapestet is elfoglalta, s további előnyomulása várható, és mert az a hír kering, hogy a serdültebb ifjúságot összefogdossák, azért azokat szét kell bocsátani, sőt szülőik kívánságára esetleg a korosabbakat is. Május 17-én Greguss (akkor Gerő) igazgató bejelentette, hogy a szónokköltészi osztály félig, az elsőéves bölcsészeti pedig egészen üressé lett, úgyhogy ő négy hónap óta nem tanít s egyedüli foglalkozása az igazgatás, meg a könyvtár rendezése. Néhány hét múlva már neki sem volt maradása s végre augusztus 4-én Pecz tanár hivatalosan jelentette az esperesnek, hogy július 28-án az állam a gimnáziumi épületet katonai kórházul foglalta le. Ágyudörgések csatazajából a tantermek méla csendjébe került honvédek töltötték meg az épületet; északi részén nehéz betegek, a délin nehéz sebesültek feküdtek. A tanároknak ki kellett költözniök lakásaikból s mások vendégszeretetét fogadni el. A könyvtárat részben áthordták más helyiségbe, a szertárakat bezárták, a kulcsokat eltették.

Tanulók, tanárok és iskolaépület az események martalékaivá lettek.

5. Küzdelem a létért (1850—1895). Egyfelől az államhatalom beavatkozása jellemzi a most következő évek történetét. A győztes államhatalom, amelynek nem kellett a protestáns autonómia s olyan feltételeket szabott az iskolák fenntartása elé, amiknek *nem teljesíthetőségét* joggal remélhette. Ezzel az iskola válságba jutott

s csak a legnagyobb áldozatkészség menthette meg. Ez nem is maradt el, talán minden eddiginél hatalmasabban jelentkezett s nemcsak a fennmaradást biztosította, de a kierőszakolt követelményeknek megfelelően, emelte fel az iskola színvonalát. A létért való küzdelem így a megtámadott fél teljes győzelmével végződött: az ellenfél fegyvere reá magára hullott vissza.

Elképzelhető komor hangulatban kezdhetette meg a maga munkáját a tanári kar 1849 okt. 16-án.* Az országra nehezedő reakció iskolánkat sem kímélte, itt is megindult a szabadságharcban bármily csekély szerepet is játszottak üldözése. Így Ballagi Mórt eltiltották katedrájától, bármennyire kitette is magát érte az egyházmegye s bármily nyomós érvekkel igyekezett ő magamagát rehabilitálni, elmondván, hogy hiszen „forradalmi vezér Görgey mellett“ oly kis pont volt, hogy „önhatalmulag semminemű mérenyben“ befolyjni módja sem lehetett. Hasonlóan bántak el Gregussal, akit Gál Eduárd kormánybiztos a protestáns autonómia dacára állásától felfüggesztett. Még 1854-ből is akadunk tiltó rendeletre, mely tanárválasztási (Simon Sámuel) kérdésben önhatalmulag intézkedik.

Mindezeknél sokkal komolyabb veszedelem fenyegetett az egyébként a középiskolai oktatás szintjét magasán felemelő *Organisations-Entwurf*, az egész *Thun-féle* rendszer részéről. Ez többi között a szaktanítás teljes keresztülvitele végett a tanári létszámnak tizenkettőre való felemelésétől tette függővé az iskola nyilvánossági jogának elismertetését. Megujultak így a régi sebek, de meg a régi küzdelem is. Az 1851. évi egyházmegyei gyűlésen feltették tehát a nagy kérdést: „Fenntartja-e az esperesség a szarvasi főtanodát a miniszteri tanterv szerinti főtanodai modorban saját erejéből?“ És a gyűlés lelkesedéssel vallva a gimnáziumot „egyetlen drága kincsének“, azonnal a cselekvés terére lépett, gyűjtő-íveket küldött szét s ezzel a könyöradományi rendszer ismét megkezdődött.

A most következő évek eseményei kifogyhatatlan tanubizonyosságait szolgáltatták annak a *protestáns* és *magyar* áldozatkészségnek, amely végigkísérte százados pályafutásán a mi gimnáziumunkat. Főleg Placskó esperes lelkesítésére a szarvasi evangélikus egyház előbb két, pár év múlva (1854) már négy tanár fizetésének biztosítását vállalta magára; 1853-ban szintén ő vitte keresztül községi tanácsülésen, hogy Szarvas községe Lakatos főszolgabíró indítványára 10.000 forinttal járult „a főtanoda alaptökéje növeléséhez“ s ezen összeg után „évenként eső 600 pengőforint kamatot házi pénztárából fizetni magát addig kötelez(te), még a 10.000 ezüstforint alapítványi tőkét egészben ki nem fizeti.“ A fenntartó egyházmegye gyülekezeteire lélekszám szerinti hozzájárulási összeget vetettek ki, sőt egy 1854-i határozat szerint „az esperesség

* A kórházul használt épület tisztítása és meszelese miatt ily későn.

kebelébe időnként jöendő egyházi hivatalnokokat híványuk átvételekor“ egyszersmindenkorra teendő adakozásra szólították fel. Ekkoriban keletkezett a szarvasi mágnások tanszékalapítványa is, melyet egy tanár fizetésének fedezésére alapítottak. A tandíjakat is újból megállapították s általában a legnagyobb erőfeszítéseket tették, hogy az intézetet a válságon szerencsésen átsegítsék.

Hogy teljesen fel tudjuk mérni e küzdelem nagyságát, azt kell mindig észben tartanunk, hogy a gimnáziumnak addig voltaképpen egészen biztos anyagi alapja nem volt s így állandóan a *lét* és *nemlét* végletei között hánykódott. Nem volt biztos az egyházak által tett alapítványi összeg (sűrűn találkozunk panaszokkal a járulékok elmaradása miatt), nem volt az a tandíj, *sőt még az alapítványi föld sem*. Ennek 1856-tól 1867-ig terjedő jövedelmi kimutatásaiból azt látjuk ugyan, hogy ezen években az átlagos évi tiszta jövedelem 4057 forintot és 55 krajcárt tett ki; ámde előfordulhatott olyan eset is, mint az 1863-i, amikor „a tiszai sikszágot... megviselt aszály a 305 hold földön „majdnem minden termést elperzselte.“

Megisméltődött tehát a mezőberényi évekéhez hasonlóan a gyakori személyi változások rendszere s nem csoda, ha az ötvenes évek elején az a hír terjedt el, hogy a *felgimnázium* meg fog szünni s a hír hatása alatt a felsőbb osztályok tanulói létszáma máris megcsappant. Csak példaként emlídjük fel, hogy más állások kedvéért hagyták ott szarvasi tanári állásukat Domanovszky Endre, Dallos Gyula, Haberern Jonathán, Gallay Tóbiás, Dorner József. Az, aki végig kitartott s az intézet életét szellemként törhetetlen bizakodással vezette azt a válság évein keresztül: Tatay István volt.

A helyzet rendkívül nehéz, szinte kétségbeejtő volt. Egyfelől az osztrák kormányzat állott a maga követeléseivel. Ezek közt üdvös lehetett a gimnáziumi színvonal emelését célzó egész sereg rendszabály, de végveszélyt hozó a *nyelvi rendelet* (1855). A másik oldalról a protestáns autonómia állott, alkotmányvédő és nemzetmentő szerepében. Az akadályok illetén elrendezettségében végromlásra vezetett volna az egyoldalú erélyesség politikája: itt taktikára volt szükség. Erre a szerepre volt elhíva Tatay István, a *pátens* (1859) ellen folytatott harcok egyik országos vezére, de aki lelkében meg volt győződve a középiskola reformjának szükségességéről, az állami tanügyi követelések egy részének helyességéről. Csakis az ő *tapintatosan erélyes* vezetése mellett sikerülhetett átvezetni a szirtek közt hánykódó hajót a biztos rév felé.

Tatay az esperesség megbizásából autonóm protestáns szellemenben felelt a kormány követeléseire, amikor 1857-ben betérjesztette az iskola nyilvánossági jogának elnyerése iránt való kérelmét. Kimutatta, hogy a fenntartó egyházmegye előteremtette a tizenkét tanár fizetését biztosító alapot; nem volt kifogása a ma-

gasabb képesítést biztosító tanári vizsga intézménye ellen, de a vizsgáló bizottságba evangélikus tagokat kért; ami pedig a tanítás nyelvét illeti, kijelentette, hogy az csakis a magyar lehet s hogy egyébként egyháznak az 1790-i XXVI. t. cikkben biztosított autonóm jogáról lemondani nem fog.

Az önértetes felterjesztésre durva válasz érkezett; a nagyváradai helytartósági osztály átirata egyenesen rendreutasította az egyházmegyét, amiért „petitiókkal lép föl“, ahelyett, hogy „pontosan teljesítené mindazon kellékeket, melyektől a nyilvánossági jog föltételeztetik.“ Erre valóságos provizórium kora következett, s ez csak akkor szűnt meg, amikor Schmerling provizóriumának bukásával a szabadabb szellem érvényesült alkotmányos életünkben.

Az alkotmányos élet helyreállítása után, kiváló igazgató és tanárok vezetése mellett felvirágzás következett. Az érettségi vizsgák tartása benépesítette a felsőbb osztályokat, a tanulói létszám elérte maximumát. Szépen gyarapodtak a gyűjtemények; zeneintézet keletkezett, tanulói fürdő épült. 1867-ben egyéves teológiai tanfolyam is létesült. A tanári fizetések javításával megszűntek az állandó személyi változások s egységes szellem vezérelte az összetartó tanári kart.

A tanulói létszám emelkedése s a taneszközök gyarapodása az iskolaépület kibővítését követelték. Pénzbeli és természetben lerótt (tégla, fuvar, stb.) adományok ezt is lehetővé tették. Az emelet magasságát felemelték, megépítették a középső szárnyat s amikor 1872 szeptember 16-án a tanítás az újjáalakított épületben vette kezdetét, azt lehetett hinni, hogy a változások kora lejárt s az akkori helyzet legalább is hosszú időre állandósult. E reményeknek az 1883-i középiskolai törvény megjelenése vetett véget.

6. Az államsegély után (1895—1914). Az a korszak következik most iskolánk történetében, amelyben az egyre többet veszít önálló, egyéni jellegéből s egyre inkább egy meghatározott formába olvad belé. A virágzás korszaka ez; de sajnosan valami régi kedves világ hanyatlásáé is. És ez a kor, amelynek leírásánál kedvetlenebbül, nehezebben mozog a toll; nemesak, mert hiányzik a történeti távlat, de mert „önmaga előtt egy kor sem volt *romantikus*.“

Iskolánk 1883 körüli helyzete egy tekintetben emlékeztet az ötven év előttire. Amint láttuk, akkorra a harmincegyéves intézet kinötte magát gyermekruhájából s az igények növekedése nagyobb és szilárdabb alapot követelt. 1883-ban szinte a továbbépítés gondolata kísértett, csak hogy e gondolatot most külső beavatkozás: a középiskolai törvény megjelenése parancsolóan vetette fel. E törvény alkalmazása pedig annyi változtatást, költséges beruházást igényelt, hogy ahhoz az anyagi erőforrások gyengék voltak s így azon eszközhöz kellett nyulni, amelyhez más felekezeti iskolák is nyultak. Az *állam támogatása* azonban egy tradíció megrendülését jelentette. Nem csoda, ha Tatay, az autonómia lel-

kes harcosa, elkedvetlenedett már a gondolatára is s megérlelődött, majd tetté vált benne a visszavonulás eszméje (1884).

A kormány „addig is, míg a szarvasi főgymnasiummal az 1883. évi XXX. t.-c. 47. §-a alapján leendő segélyezés ügyében“ a szerződést megkötötte volna, ideiglenes fenntartási államsegély címén több ízben 2—3000 forintot juttatott. A szerződés 1895-ben jött létre s 8000 forintnyi évi segélyről szólt. Mivel pedig a gimnázium saját jövedelmei ezt az összeget jóval túlhaladták, a 3. §. a felekezeti jelleget és önkormányzatot meghagyta; kötelezte azonban a fenntartó egyházmegyét, hogy tizenhárom rendes tanárt tartson, kik közül ötnek a kinevezését magának tartotta fenn. Kötelezőül mondotta ki az állami tantervhez való alkalmazkodást, a magyar tanítási nyelvet s a miniszter által jóváhagyandó terv alapján új iskolai épület emelését.

Ez utóbbi valóban nem is késhetett már soká. A régi épület történelmi emlékek százainak rajzása tette kedvessé; ámde az egykor beléje ültetett fácska az idők folyamán terebélyes fává nőtte ki magát s az épület egyrészt *szűkké*, másrészt a fejlődő pedagógia követelte igények számára *célszerűtlenné* vált. Képzeliük el, hogy nemesak a többszáz főnyi tanulószámot kellett befogadnia, de még a tanároknak is hajlékot adnia. Tudjuk, hogy egyik szobájában született Inczedy László (Lukesch István). Abban a földszinti szobában pedig, amely a főbejárattól balra van (ma: tanítónőképzősök betegszobája), feküdt ravatalán azon a bizonyos februári napon Vajda Péter. Abban az időben azután, mikor a tanulószám létszáma 500 körül járt, összezsufolva volt benne minden, betöltve a legutolsó zugot is. Az osztályok s a diszterem az emeleten; a földszint déli szárnyán a könyvtár, a délnyugati sarkon a muzeum, mely egyuttal tanári szoba s igazgatói iroda is volt; nyugatnak a bejárás felé Tatay igazgató két kis szobából álló lakása, majd egy szoba a pedellusnak; a bejárattól északra eső szárnyban lakott az eforus, a keleti szárnyban volt az alumneum konyhája és a szakácsnő lakása; maga az alumneum a középső szárny földszinti terme volt; a lépcsők alatti zugok kamarákkul szolgáltak s a földszinten még egy szobácskája volt az udvarosnak is. Mindez lehetett kedves, de nem felelhetett meg a XX. század pedagógiai, didaktikai, és talán legelőbb: egészségügyi követelményeinek.

Ezért az állam által építkezési segély címén adott 210.000 koronával az 1905. és 1906. években elkészült a Horthy Miklós utra néző hatalmas, kétemeletes épület. Amikor 1906-ban, egy boros októberi napon a tanulószámot a tágas, világos, célszerű tantermekbe átvezették: úgy érezhette magát sok ember, mintha egy egész világot hagyott volna maga mögött. A felavatás fényes ünnepek közt történt; mintegy a kiegészítése volt a négy év előttiinek, mely a gimnázium száz év óta való fennállására, a verej-

tékezeve összehordott kövekre, az evangélikus áldozatkészség diadalára figyelmeztette az akkori és régi diákokat, a magyar evangélikus egyházat és a hazai tanügy vezetőit.

Az évi államsegély (mely a későbbi években ismételtelen fel-emeltetett) és az államsegélyen fölépült „büszke, hatalmas, modern palota“ korszakot zárt le és korszakot nyitott a gimnázium történetében. Egy százéves küzdelem volt az elhatároló fal egyik oldalán; a másikon: az állam gyámsága alatt hatalmas felvirágzás, vagy legalább annak reménye.

7. A világegés árnyainál (1914—1934). Egy ideig úgy látszott, hogy az állandó virágzásba vetett hit nem is lesz csalóka remény. A jól felszerelt intézet a *nemes történeti hagyományok betartásával* szépen haladt az állami gyámság alatt. A tanulói létszám tekintélyes, a tanítás szelleme, módszere egységesen irányított, a kor követelte pedagógiai és didaktikai szempontok betartottak. A külső fejlődés jele volt, hogy az 1912/13-i tanévben az első osztály, a következőben már a második is párhuzamosított. A tanári kar a biztosított megélhetés, az állandósultnak hitt rendszer nyugalmasában buzgón folytatta munkáját az iskolában, sőt azon kívül is. 1912-ben „Szarvasi főgimn. tanárai szabad lyceuma“ alakult.

Azonban éppen ezen 1912/13-i tanévre, anélkül, hogy akkor annak körvonalait tisztán lehetett volna látni, egy sötét árny rajzolódott. Külső felhívásra a felsőbb osztályos tanulószám körében *lövésztanfolyamot* rendeztek, amelyre a VII. és VIII. osztályosok mindannyian *önként* jelentkeztek. Az alapszabályokat a gimnázium igazgatója és a *gyulai 2. honvédgyalozezred parancsnoksága* irták alá. A katonai kiképzés tényleges és volt tisztek felügyelete alatt folyt ezen és a következő tanévben, hogy az *azután következőben* az eladdig kellemes szórakozásnak tekintett katonásdi játék rettenetesen komoly fordulatot vegyen.

A világháború egész tartama alatt lenyűgözte, következményeivel pedig súlyosan megsebezte iskolánkat. Tanárokat, tanulókat szőlított el, iskolai helyiségeket foglalt le, s az általa okozott folytonos változásokkal, rendkívüliségekkel bénítólag hatott az iskolai munkára.

Már az első hetekben hadbavonult a tanárok közül Lang János és Oláh Miklós; az előbbi a szerbiai harcok szörnyű szenvedéseiből vette ki részét, Oláh Rohatynnál küzdött. Később bevonult Szőke Balázs és H. Gaudi Árpád. A tanulók közül az első tanévben 32, a másodikban 26 távozott az iskola padjaiból különböző harcterekre és ez a számban további években megsokszorozódott. A tanárok bevonulása új tantárgy-elosztást, tanrendeket, a tanulóké 1915-től kezdve *hadi-érettségi vizsgák* tartását tette szükségessé.

* Székely Sándor ódjából.

Az iskolai helyiségek közül a tornacsarnokot és a mellette lévő, addig torna-szertáru és önképzőköri helyiségül használt épületet mindjárt a háboru kitörésekor katonai kórház céljaira foglalták le. Ennek következtében a tornatanítás az első *télen* egészen szünetelt; a második háborus tanévben és tavasszal egyes osztályokat összevonva tornáztattak, télen pedig a tantermekben szabad-gyakorlatokat, térképolvást, hadi előadásokat tartottak s a katonai gyakorlatokkal kapcsolatos tudnivalókat magyarázták tornázás helyett. 1916-ban az oláh betörés következtében menekülő tanulók befogadásával felszökött a tanulói létszám és ugyanakkor kellett helyet adni az iskolaépületben a polgári és állami elemi leányiskolának.

Az azután következő tanévekben egymást érő izgalmas események (1918 okt. 31., 1919 márc. 21.) egyre jobban veszélyeztették a tanulói *lélek* egészségét; ehhez járult a *test* egészségét megtámadó spanyol járvány. Betetőzte a nyomoruságot a bolsevista uralom alól felszabadító oláh katonák ismételt beszállásolása; iskolánkban való szereplésük mardandóbb nyomot is hagyott: a gimnázium jeleseinek (Tessedik, Koren, Zsilinszky stb.) olajfestményü arcképeit összeszaggatták.

A romoknak minden téren való eltakarítása után az iskolai élet aránylag gyorsan terelődött egyenletesebb mederbe. Nagy része volt ebben azon, talán kevés intézetnél meglévő viszonynak, amely a szarvasi gimnáziumot az öt kormányzókhöz fűzi. Iskolánk legfőbb vezetői az iskola egykori növendékei, akik ilyenformán mintegy vérségi kapcsolatok által érzik magukat elkötelezve arra, hogy a valamikor őket is tápláló Alma Mater ügyes-bajos dolgaiban féltő gonddal résztvegyenek. A régi diákokat egyesületbe tömörítő *Szarvasi Öregdiákok Szövetsége* pedig nemcsak a hagyományok ápolásával emeli az iskolát, de állandó segélyezéseivel annak *külső történetébe is beleírja nevét.*

Mielőtt azonban bucsut vennénk a külső történet zezugos utjától, még két nevezetesebb mozzanatnál kell pár pillanatra megállnunk. Az egyik egy szerény kezdeményezés, mely majdnem a legnehezebb években minden külső segítség igénybevétele nélkül régi-régi óhaját valósított meg: 1930 szept. 11-én avatták fel Kovács és Saguly esperesek a tornacsarnok mellett lévő, u. n. jegyzői lakból alakított, 25 tanuló befogadására alkalmas *internátust.*

A másik és felemlítésre utolsónak hagyott esemény éppen száz évvel azután történt, hogy Bolza József gróf bejelentette nagylelkü adományát. 1933-ban halt meg Pokomándy Sándorné szül. Radimeczky Mária, aki végrendeletében 135 hold földből és egy beltelkes házból álló ingatlanának egyötöd részét a szarvasi gimnáziumra hagyta, azzal, hogy ezen örökség kamata, illetve jövedelme felekezeti különbség nélkül elsősorban árva, vagy félárva, szorgalmas és jóviseletű tanulók segélyezésére fordíttassék.

A sokat hányatott iskola ma a következő erőforrásokra támaszkodik: 305 hold alapítványi föld (évi tiszta jövedelme 2 mázsa buza); tandíj (1913-ban 25.745 pengő); felvételi díj (7600 P); pót-díj (6060 P); állami fizetéskiegészítés (41.750.88 P); Szarvas község járuléka (1904 P); az egyházak járuléka (78 P). Az iskola ingatlanjai: 305 hold alapítványi föld 1834-ből és a Pokomándyné-féle, amely azonban jelenleg még nem az iskolának jövedelmez; a Tessedik-féle egyemeletes és az 1906-ban felépült kétemeletes iskola-épület; a tornacsarnok, az u. n. jegyzői lak (ma internátus) és az alunneumi épület.

8. A gimnázium kormányzása.

A szarvasi ág. hitv. evang. gimnázium 1802-től 1836-ig a *békés—bánáti egyházmegye* tulajdona volt. 1836-ban ezen egyházmegye kettévált s a bánáti, amely Ujverbászon maga is középiskolát tartott fenn, a szarvasitól az addig adott évi segílyt megvonta. Ettől fogva tehát a *békési egyházmegye* tulajdonát képezte. 1895-ben a békési egyházmegye három külön, u. m. az *arad—békési*, a *békési* és a *csanád—csongrádi* egyházmegyére oszlott s 1918-ig e három egyházmegye tartotta fenn. 1918-ban az arad—békési kilépett a fenntartók sorából s azóta máig a gimnázium fenntartói a *békési* és *csanád—csongrádi* egyházmegyék. Főhatósága a bányai egyházkerület püspöke.

A kormányzást ezek szerint a főhatóság ellenőrzése mellett a fenntartó egyházmegye mindenkori vezetőségének kellett gyakorolnia. És csakugyan, kivált a régi egyházmegyei gyűlések jegyzőkönyvei arról tanuskodnak, hogy a valamikor évente rendszeren kétszer (ujabban egyszer) tartott közgyűlések legfőbb tárgyát a gimnázium ügyei képezték, azok leglelkesebb felkarolói az esperesek (Szimonidesz János, Machula Gábor, Simon Sámuel, Kutzián György, Kristóffy Sámuel, Brozmann Dániel, Placsó István, Horváth Sámuel, Torkos Károly, Haviár Dániel, Szeberényi Gusztáv, Sárkány János, Achim Ádám, Koren Pál, Veres József, Petrovics Soma, Csepreghy György, Keviczky László, Kovács Andor, Saguly János) és az esperességi világi felügyelők Klanitzay János, Horváth József, Csepesányi Tamás, Podniczky János báró, Prónay Albret báró, Podmaniczky László báró, Boczkó Dániel, Boczkó Károly, Urszinyi Andor, Podmaniczky Frigyes báró, Kemény Mihály, Osztroluczky Géza, Zsilinszky Mihály, Haviár Dániel, Haász Antal, Zsilinszky Endre dr., Solymosy Lajos báró, Gerhauser József dr., Bikády Antal dr., Purgly Emil, Pesthy Pál dr., Mázor Elemér dr., Haviár Gyula dr.) voltak.

Azokban egy iskola életében állandóan merülnek fel olyan ügyek, amelyeknek elintézése egyrészt a *tanári kar*, a tanári érte-

kezletek hatáskörét túlhaladja, másrészt lehető rövid időn belüli megoldást kíván s nem várhat a félévenként tartani szokott egyházmegyei közgyűlésekig. Evégből az egyházmegye már a mezőberényi években u. n. *iskolai tanácsot* szervezett; ez, amint 1829-től fennmaradt jegyzőkönyveiből látjuk, az iskola ugy *külső*, mint *belső* ügyeit egyaránt irányította, illetve ellenőrizte. Ezen ellenőrző és kormányzó tisztét utóbb, 1846-ban pontosan szabályozták. „Hatásköre — ugymond a határozat — a nt. esperességi gyűlés határozata szerint működni a főiskola mind nevelési, mind politikai, mind gazdálkodási ügyeiben.“ Tagjait háromévenként választották; ezek az esperesség által kiküldötteken kívül a gimnázium összes tanárai voltak. A következő évben e hatáskör-megállapítást még kiegészítették azzal, hogy gazdálkodási és fegyelmi ügyekben a felügyeletet a tanácsra, a tudományok terén való felügyeletet magára az esperességre s annak elnökségére ruházták. 1848-ban az esperesség ugy az igazgatói, mint az eforusi tiszt betöltését „egyenesen az oktatókra bizta“, azzal, hogy az *iskolai tanács sorban ruházza fel az oktatókat* e két tisztséggel. Itt emlitjük meg, hogy a tanári állások betöltését 1852-ben akként szabályozták, hogy tanárválasztás eseteiben a fenntartó egyházak mindenikének ezer lélek után egy szavazatot adtak; a tanárválasztás *módja*, hogy a tanárok „majd közgyűléseken felkiáltás útján, majd az egyházaknak írásban beküldött szavazataik által választattak.“ 1857-ben megállapították, hogy esperességi választmányt kell összehívni, mely a tanári kar véleményének meghallgatása után több tanárt *jelöl*, kiknek nevét az egyházakkal közlik; az egyházak beküldik jelölő szavazataikat (mást is lehet jelölni, mint a választmány jelöltjeit) s a három legtöbb szavazatot nyert közül írásban történik a választás. Az iskolai tanácsban rendszerint az esperes elnökölt; akadályoztatása esetén többnyire Szarvas községének tekintélyesebb vezető emberei, mint pl. Hellebranth János főjegyző, Balla Károly uradalmi mérnök, Jancsovics István szarvasi lelkész, Tessedik Károly szarvasi szolgabíró; 1894-ben Áchim esperesnek az elnökségben helyettese Zsilinszky Mihály közokt. államtitkár, mint a békési esperesség felügyelője volt.

Uj korszakot jelentett a kormányzás szempontjából az 1895. év utáni, amikor a békési esperesség három uj egyházmegyére oszlott. Minthogy a fenntartás terhét egyelőre mindhárom továbbra is vállalta, jogaik megőrzése végett közös kormányzószervre volt szükség; így alakult meg 1896-ban a *felügyelő-bizottság*. Ennek elnökét a három egyházmegye összes egyházai választották; ezenkívül választott minden egyházmegye a bizottságba két egyházi és két világi tagot, kiküldte esperesét és felügyelőjét; a tanári kar az igazgató és pénztárnokon kívül két tagot. Ma, az 1918-i szabályzat alapján, a bizottság két elnökön kívül 16 tagból áll. Ezek közül tizenkettőt a két fenntartó egyházmegye választ és pedig mind-

egyik külön-külön három világi és egyházi tagot; két képviselőt küld ki a tanári kar s hivatalból tag az igazgató és a pénztáros.

Felügyelők voltak: Mikolay Mihály (1896—1902); Haviár Dani (1902—1913); Solymosy Lajos báró (1914—1922); Belopotoczky György dr. (1923—1925); Melich János dr. (1926—máig). Az idők folyamán, azon mértékben, amint a gimnázium fejlődött s elintézni való ügyei szaporodtak, az iskolai tanácson kívül újabb és újabb kormányzati szerveket kellett létesíteni. Talán még a tanács szervezése előtt, rögtön az iskola megalakulásakor szervezték a *gondnoki tisztelet*; ez akkor az egyik segédtanár (Dobrowodszky János) lett és feladata a gimnázium gazdasági ügyeinek intézése volt. A Szarvasra való költözés óta az alapítványi föld megszorította a gondnoki teendőket; hatáskörét szabályozni kellett. Egy 1840-i gondnoki utasítás szerint a gondnok tagja volt az iskolai tanácsnak. annak tartozott engedelmessé válni s anélkül semmi fontos tárgyat el nem intézhetett; negyedévenként kiadta a tanárok fizetését, beszédte a tandíjakat, jóváhagyás mellett ő fogadott a földekre cselédséget; általában felügyelt a birtokra s kezelte a pénzeket. Későbbi (1847) utasítás szerint gazdálkodási terveit és számadásait tartozott az egyházmegyei gyűléseken bemutatni. 1856-ból találjuk feljegyezve, hogy a gondnok mellé *pedellus* néven egy főiskolai szolgát rendeltek 60 frt. évi díj mellett. 1867-ben *számvévi állást* szerveztek és *számadás-vizsgáló bizottságot* küldtek ki; csupa olyan tisztek ezek, amelyek azóta többnyire megvannak. 1868-ban választották el végre a gondnoki teendőktől a *pénztárnokiakat* s első pénztárnokká Delhányi Zsigmond tanárt választották. A két tisztséget utóbb megint egyesítették, úgy azonban, hogy a pénztárnoknak, mint gondnoknak azt a régebben végzett feladatát, hogy a gazdaság felügyeletét közvetlenül végezze, külön *gimnáziumi gazdára* bízta: ennek munkája tervszerűségére *gazdasági bizottság* ügyelt fel, mert a földet, amelyet régebben bérbe, azután felébe adtak ki, egy időtől fogva az intézet házi kezelésbe vette.

9. A gimnázium felszerelése.

Ha szorosán vesszük, valójában nem ezen cím alá tartozik, de külső történetünket akarván kiegészíteni, itt vázoljuk röviden a gimnázium keletkezésével egy időben, megnyitott *tanulói közétkező* (visszafelé haladva az elnevezésben: *tápitézet, alumneum, tápda, sőt táplány*) fejlődését. Helyiségül a kezdet kezdetén Zacharidesz Dániel mezőberényi tót lelkész lakása szolgált, hol is az ő saját konyháján főztek s egyik átengedett szobájában táltaltak a szegénysorsu diákságnak, Bakó Sándor és Krizs György segédtanárok felügyelete mellett. Ez volt kezdeté ezen tisztán jóléti, tehát altruisztikus intézménynek, amely a dolog ter-

mészetének megfelelően a legrégebb idők óta külön kezelőt igényelt. Az *eforusok*, mint Petz Gyula, Molitórisz Adolf, Szemián Dénes, Delhányi Zsigmond, Oláh Miklós, Mendöl Lajos, Wünschendorfer Aladár, elsősorban pénzügyi gondozói voltak az alumneumnak, azonban természetesen annak minden tekintetben ellenőrei is. A *segélyezésre* (ingyenes, kedvezményes tanulók) vonatkozóan adatokat már a mezőberényi években találunk; ennek menél szélesebb kiépíthetése végett alumneumi tőkét kellett növelni. 1850-ben mondták ki, hogy más intézeteknél divatos szokáshoz híven, a szarvasi gimnázium is küldjön ki az alumneumi alap-tőkére gyűjtőgető tanulókat. Itt kezdődik tehát az oly sok diákromantikával színes *szupplikációk* története. A tőke szépen gyarapodott is. Szemián Dénes, amikor 1863-ban eforusi tisztről lemondott, már 700 forint „összevagdalkodott tápintézeti tőkét“ jelentett be. Az alumneumi helyiség egy időben (1854) bizonyos Kovácsik János udvarában volt s állott egy ócska épületnek ócska szobájából, konyhájából és kamrájából; az egészért 5 (öt) forint évi bérösszeg járt. Később hosszú ideig a Tessedik-féle épület középső szárnyának földszintjén, 1891 óta pedig a Szarvasi Takarékpénztártól nyert Horthy Miklós uti földszintes épületben van.

*

A gimnázium gyűjteményei között gazdagságánál fogva első helyen áll a könyvtár. Keletkezésének időpontja szintén egybeesik — minden valószínűség szerint — a gimnázium keletkezésével. A Wenckheim-család u. i. több más gyűjteménnyel együtt könyvtárát is a gimnáziumnak adta. A gyarapítás módja eleinte kizárólag, de később is túlnyomóan az *ajándékozás*, meg az *alkalmi vétel* volt. Elhunyt tanárok, lelkészek könyvtárai jutottak részben vagy egészben az iskola tulajdonába. Nem egy régi kötet lapjain felismerhetjük jegyzetekben Tessedik kezeírását s nyomára is akadtunk annak, hogy az ő hatalmas könyvtárának egy részét még a mezőberényi évek alatt megvették. Vétel útján kerültek oda Vajda Péter, Pecz, Greguss, Benka György könyvei, míg Lányi Gusztáv ezer kötetet meghaladó könyvtárát az örökösök ajándékképpen adták. Ilyen körülmények között persze a gyarapodás tervszerűnek alig volt mondható. A tervszerű gyarapítás felé való törekvés első nyomát az iskolai tanács 1841-i határozatában leljük fel, amikor a legszegényebb tanulókat kivéve, minden tanulótól évi hat krajcárt kezdtek szedni könyvtári célokra; 1842-ben pedig a könyvtárt igénybe venni óhajtok részére aláírási ívet nyitottak, bizonyos meghatározott díjhoz kötve a használatot; 1844-ben a „külső közönségnek“ csakugyan megnyitották évi egy forint fizetése ellenében.

Ugyanezen évből, tehát Vajda idejéből találunk a könyvtár rendezésére vonatkozóan adatot; ezzel akkor Benka Györgyöt bízták meg. 1855-ben bizottságot küldtek ki kezelési szabályzat kidolgozása végett. Az elkészült szabályzat szerint a könyvtár hetenként egyszer a közönség, kétszer a tanulótság részére állt nyitva. Ugyanezen évben beszerzésekre évi 200 frt. átalányösszeget állapítottak meg; ezen összeg utóbb 800, majd 1000 koronára emelkedett; ma 700 pengő. 1857-ben egy, a könyvtáros felügyelete alatt *nem* álló olvasó-szobát terveztek (a mai kézi könyvtárhoz hasonlót).

Fejlődésében ujabban két nevezetes mozzanat volt. 1891-ben Benka és Mocskonyi rendezés után, cédula-katalógust készítettek. 1925-től pedig újból való rendezés, részben új csoportosítás után, különválasztattak a könyvtár ritkaságai: a kéziratok (103 köt.) és a Régi Magyar Könyvtár (19+15+19 köt.) kötetei; ugyanezen évtől elkészült Hinrichs szakrendszere szerint a régóta tervezett sakkatalógus, melynek kinyomatása anyagi okok miatt a 452-ik oldalnál megállott.

A könyvtár állományáról az első évtizedekből nincs adatunk. A rendezés után 1854-ben 2807 kötetről számolnak be, hozzátéve, hogy az előző években *több ezer* (?) kötet veszett el. Két év múlva a kötetek száma 4657, 1890-ben 13.350, 1933-ban 33.137. Az egyes szakok aránya a gyarapításnak fentemlített módja miatt nem tökéletes; aránytalanul terjedelmesek a teológiai és klasszika-filológia szakok, szegényes az újabb szépirodalom. Becsét elsősorban régi, muzeális értékű könyvei képezik.

A szertárak javarészeének is a Wenckheim-család vetette meg alapját, igazában azonban a negyvenes években, Vajda, Ballagi, Greguss korában indult meg fejlődésük. Így a fizikai szertár igazi megalapítója Vajda Péter volt, aki lelkesen buzdított az addig néhány eszközből álló gyűjtemény gyarapítására. Azonban az 1846-i, Ballagi Mór kezével írott leltárból látjuk, milyen nagyon kezdetleges volt még akkor is a fizikai szertár (harapófogók, kalapácsok egyenként felsorolva a néhány fizikai eszköz között). E hiányokon később Chován Károly tanár úgy segített, hogy magának meghozatta a szükséges eszközöket s azokat azután rendre a gimnáziumnak ajándékozta. Vajda példáján felbuzdulva: Ballagi *mértani eszközök* beszerzésével buzgólkodott. Ugyanőt bízták meg az akkor néhány száz darabból álló *éremtár* rendezésével is, míg a *természettajzi szertár* igazi megalapítója Dorner József tanár volt az ötvenes években.

A gyűjtemények mai állapotát a következő számadatok tüntetik fel. Az ifjúsági könyvtárak állománya 1773 kötet; a régiségtára 393, az éremtáré 5263, a földrajzi és történeti szertáré 388, a fizikai szertáré 1515 darab és 40 kötet könyv, a természettajzi

szertaré 7963, a vetithető képeké 541, a rajzszertaré 1741, a filológiai szertaré 1157, a zeneszertaré 10, a tornaszertaré 616 darb.

A felszerelésekkel kapcsolatban emlitsük meg végre azokat a gimnáziumi kéziratot, vagy nyomtatott kutfőket, melyekből iskolánk története összeállítható, tehát az u. n. *gimnáziumi irattárat*. Sajnos, a mezőberényi évekből oly töredékesen maradtak fenn iratok, hogy egyes kérdések tisztázása szinte lehetetlen. Még a tanulói anyakönyvek gyűjteménye is hiányos. A tanácsülési jegyzőkönyvek 1829-től annyira-amennyire teljeseek, ellenben tanári értekezleti jegyzőkönyvekben még az ötvenes években is hiány van (1850—1854). A bizonyítvány-könyvek is csak újabban teljeseek. Nyomtatott értesítők már Mezőberényben is voltak; azok kinyomatása végett 1846-ban minden tanulóra hat krajcárt vetettek ki; ezek között is több hiányzik még a későbbi években is. A *régi* tanácsülési, tanári értekezleti jegyzőkönyvek s a mezőberényi iratok egy része 1925 óta a könyvtár kéziratrárában, zárt szekrényben van elhelyezve. Külön, rendezett irattára van a felügyelőbizottságnak; nemcsak a jegyzőkönyvek, de az összes iratok leltározva.

A gimnázium történetirójának forrásait így ki kell egészíteni a gimnáziumon kívül álló levéltárak adataival; ilyenek a szarvasi egyházközség, a békési esperesség, Szarvas község, meg a Bolza-család levéltárai. E kis történeti vázlatban valamennyiből vannak közölve adatok.

II. A gimnázium munkája...

A tanítás anyaga.

Ha végigpillantunk iskolánk százharminckét évre terjedő belső életén, mindig azt kutatva, hogy *mi abban az egyéni*, ugy különösen két fejlődésbeli folyamat fog végbemenni szemeink előtt. Az egyik az *egyéni jellegnek az egyetemes* javára való fokozatos feladása; előbb az egyetemes evangélikus, később az egyetemes állami középiskolai tanítási terv fosztja meg egyéni sajátosságaitól. E fejlődésbeli folyamat fokozatosan megy végbe; szinte fokozatosan, de vele nem mindig lépést tartva a másik folyamat: a *nemzeti irányban tett előhaladás*.

Az evangélikus középiskolák egyetemes tanítási tervei mind a XIX. században születtek meg: 1806-ban a Schedius-féle, 1837-ben annak átdolgozott második kiadása, 1842-ben az u. n. zayugróci, 1861-ben a pesti, 1869-ben az acsai, 1885-ben a Bóhm-féle.

Eszerint iskolánk önálló tantervi szereplése mindössze az 1806. évig terjedhetett volna. Ha azonban fennmaradt tanterveit áttanulmányozzuk és összehasonlítjuk a felsorolt egyetemes tantervekkel, akkor az 1806-os korhatárt 1842-ig fogjuk kitolhatni, mert megállapíthatjuk, hogy az első egyetemes tanterv, amely nálunk is életbelépett, csak a zayugróci volt. További egybevetésekkel együtt aztán a következő három tantervi korszakot vehetjük fel: 1802—1842-ig tartott az önálló mezőberényi-szarvasi, 1842—1895-ig a különböző egyetemes evangélikus, 1895-től máig a különböző állami tantervek korszaka.

Nem ismerjük pontosan a Boczkó által 1802-ben elfogadottat. Azonban a további mezőberényi évekből fennmaradt több tananyag-kimutatás először is arról győz meg, hogy a tanítási terv Mezőberényben nagyjából állandóan ugyanaz, és másodszor, hogy annak a Schedius-féléhez kevés köze volt. 1816-ban az egyházmegyei gyűlésen Balogh Lajos kerületi felügyelő indítványozott egyet, amelyet azóta nagyon csekély változtatásokkal újra és újra megtalálunk egész 1834-ig, többnyire Baloghra

való hivatkozással. Ezen speciálisan *mezőberényi tanterv* szerint az egyes osztályokban a következő tantárgyakat tanították:

I. *A donatisták osztályaiban:* 1. Vallástant. Luther Nagy Kátéját. 2. Latin nyelvet kezdő fokon, Danay Imre könyve alapján. 3. Langius Joachim latin beszélgetéseit. 4. Magyar és német gyakorlatokat, Márton József: Német grammatika c. tankönyve alapján (Bétsben, 1814). 5. Természetrájzot, Loer: Naturgeschichte für Schulen c. könyve alapján (Leipzig, 1812). 6. Magyarország földrajzát, Pozsonyban, 1800-ban német nyelven megjelent tankönyv alapján (a szerző nincs megnevezve). 7. Számtant, Institutiones arithmeticae c., Budán megjelent tankönyv szerint. 8. Válogatott bibliai és egyéb történeti elbeszéléseket. 9. Helyes- és szépírást.

II. *A grammatikai és szintakszista osztályokban:* a) *Együttesen:* 1. Vallástant (Fock, Anleitung zur grundlichen Erkenntniss der christl. Religion. Wien, 1796). 2. Egyetemes történetet (Schroeckh M., Lehrbuch der allgem. Weltgesch. Berlin, 1784). 3. Természetrájzot (Mitterpacher Lajos Budán, 1799-ben megjelent könyve alapján). 4. Magyarország történetét (Geogr. und Gesch. des Königreichs Ungern für Kinder, Pressburg). 5. Magyarország korográfiáját, más országokéval együtt (Fabri, Handbuch der neusten Geogr.). 6. Számtant a társasszabályig és a közönséges törtékig. 7. Magyar-német nyelvi gyakorlatokat (Márton J., Német grammatika). 8. Helyes- és szépírást. b) *Külön a grammatistáknak:* 1. Grammatikát (Rhenius, Compendium latinae gramm.). 2. Válogatott feladatokat (Fischer, Selectis e profanis scriptoribus...). 3. Latin nyelvi gyakorlatokat. c) *Külön a szintakszistáknak:* 1. Sintakszist. 2. Cornelius Nepost. 3. Prosodiát és periodológiát (Carlovsky Zsigmond könyve).

III. *A retorikai és filozófiai osztályoknak:* a) *Együttesen:* 1. Vallástant (S. Fr. Nathan Moras, Epitome Theol., Lipsiae, 1781). 2. Válogatott részeket Cornelius Nepos, Sallustius, Livius, Cicero, Vergilius, Horatius, Ovidius műveiből. 3. Egyetemes történetet és földrajzot (Beck könyve, Leipzig, 1787). 4. Az európai országok leírása, statisztikája (Fabri). 5. Görög nyelvet (Weller és Gedike). 6. Tapasztalati lélektant (Jacob, Leipzig, 1815). 7. Algebrát. 8. Magyarország statisztikáját (Schwarther Márton). 9. Logikát (Carlovsky, Kassa, 1815). 10. Geometriát. 11. Magyarország történetét (Budai Ezsaiás, Debrecen, 1811). 12. Keresztyén erkölctan (Stäudlin, Göttingen, 1817). b) *Külön a retorikai osztályosoknak:* 1. Retorikát (Ernestus, Initia Rhetorica). 2. Római régiségtant és irodalmat (Eschenburg). 3. Prosodiát, mitológiai elbeszélésekkel. 4. Görög régiségeket. 5. Poetikát (Berlin, 1812-i tankönyv alapján). c) *A filozófiai osztályosoknak külön:* 1. Metafizikát (Schulze). 2. Pedagógiát (Niemyer). 3. Természetjogot (Ulrich, Jena, 1790).

4. Fizikát (Horváth, Buda, 1807). 5. Egyháztörténetet (Schroeckh, Berlin, 1797).

Ezen tanítási tervet összehasonlítva a Schedius-félével, azonnal észrevesszük a különbséget, illetve az önállóságot. A grammatikai és szintaktikai osztályok anyaga ugyan nagyjából ugyanaz; azonban a többinél megdől a schediusi rendszer. Már a beosztás is más, mert az itt szereplő osztályok helyett Schediusnál ezek vannak: grammatika, szintakszis, retorika, poetika, classis selecta. Az eltérésnek talán legfőbb okát anyagiakban kell keresnünk: a bezőberényi gimnázium nem tarthatott annyi tanárt, amennyit a Schedius-féle tanterv feltételez. Még így is nehéz volt a haladás: a közölt beosztásból, meg a töredékesen fennmaradt tanrendekből látjuk a sok osztály-összevonást, ablakórát, a gyakran reggeli hét órákor kezdődő és este ötkor végződő tanítást.

Az összehasonlításnak egy másik nevezetes és egyuttal örvendetes eredménye van: a mezőberényi tanterv javára megállapíthatjuk a magyar nemzeti irányban való haladást, Magyarország történetének, földrajzának, statisztikájának szereplését.

A Szarvasra költözéssel egy időben a vezetők nagy belső reformokat is kívántak s a minden tekintetben való fejlesztés jel-szava alatt új tantervvel is cserélték fel a régit. Így született meg *1834 szeptember 11-én a szarvasi gimnázium utolsó önálló tanterve*. A Simon Sámuel esperes elnöklete mellett összeülő iskolai tanács először is megállapította, hogy az „iskolai pályafutás minden classisokra nézve két esztendeig tartson“; a tanítás anyagát, illetve annak beosztását az alábbi tervzetben állapította meg.

„A). *Donatisták*. Első esztendőben: Donatust, — a Vallástudományt Magyarul, — helyes írást, — deák és magyar olvasást, — az Aritmetikából az Egyszer egyen kívül a számolást és össze adást, vagyis Additziót, — azon területnek, mellyben a Gymnasium létezik, vagy is túl a Tiszai kerület leírását, geographiát, magyar nyelven, és a Biblicai Historiát hasonlóképpen magyarul. Második eszt.: Donatust, — Erkölti Tudományt, magyarul, — helyes és szépírást, — Arithmetiábúl az első 4 Speciest, — a többi 3 kerületnek rövid geographiai leírását, magyarul, — olvasást több nyelvekben, és a Biblica Historiát magyarul.

b). *Grammatisták*. Első esztendőben: Grammaticát, — Vallástudományt magyarul, — Szép írást, Declamatziókat, — az Arithmetiákól az első 4 egyszerű Speciest fő számolás által gyakorlásba veszik sőt papiroson és a Táblán is, — Geographiábúl a *Magyar hazónkat illetőt*, Magyar nyelven, — és Resolutziót. Második eszt.: Grammaticát, — Erkölti Tudományt, magyarul, — Szép írást, — Declamatziót, — az Arithmetoiábúl a 4 Composita speciest, a tanultak ismétlésével, — Geographiából az Austriai birodalmat illető leírást, magyarul, — és Resolutziót.

c), *Syntaxisták*. Első esztendőben: Syntaxist, — Vallás Tudományt, — Szép írást, — Declamatziót, — Arithmetiábúl az egyszerű tört számokat, a tanultak ismétlésével, — Periodológiát, Geographiát Európáról, magyar nyelven, — Resolutziot, Prosodiát és a magyar nyelv theoriáját. — Második Esztben: Sintaxist, erköltsi Tudományt, — Szép írást, Declamatziot, Arith: Regulat Detri, Sociorum, Mixtionis, falsi et a compositus és spurius tört számokkal, — Botanicát vagy fűvésztudományt, Resolutziot, a hazi történetek leírását magyarul, — Görög nyelv elementait, — és a magyar nyelv Theoriájának folytatását.

d), *Rhetorok*. Első Esztben: Rhetoricat, Vallás tudományt, Görög antiquitásokat, Mythológiát, magyarul, Zoológiát szinte magyar nyelven, — Exercitia stili, Classicus szerzők magyarázatát, — Görög nyelvet, — és a magyar nyelv gyakorlásában való további haladást. Második Esztben: Rhetoricat, — Erköltsi Tudományt, — Historia Universalis Antiquit: magyar nyelven, — Poesist, — Római Antiquitásokat, — Classicus Auctorok Magyarázatát, — Stílusban való gyakorlást, görög nyelvet, — és a magyar nyelv tanulásában gyökeres előhaladást.

e), *Primanusok*. Első Esztben: Moralis Philosophiát, — Logicát, — Mathesist, — Magyar Ország statisticáját, magyarul, — Auctorokat, — Stílusban való gyakorlást, — görög nyelvet, — a Magyarban pedig tökéletes előmenetelt. — Második Esztben: Dogmaticát, — Logicát, — Jus Naturae vagy is Természet Törvényét, Historia Universalis recentiort, magyarul, — Physicát, — a Mezei gazdagság Tudományát magyarul, — Classicus Auctorokat, — Stílust, — Görög nyelvet, — és a Magyar nyelv pallérozását különös társaságos körökben is.“

Könnyű észrevenni itt is úgy a schediusi tantervtől való eltérést, mint a nemzeti tárgyak, de kivált a magyar nyelv tanításában való örvendetes előhaladást. Három-négy tanár lévén, a *tíz osztály* tanárainak ellátása egy-egy órában és osztályban külön működő tanárok által lehetetlen volt; ezért a tantervet megállapító tanács elvül azt mondta ki, hogy különösen a rhetorikára és szintakszisra fordítsanak nagyobb figyelmet, a tanárookra bízván a többi tudományok tanításának lehetőség szerint való elővégzését.

E tanterv szerint folyt a tanítás 1842-ig. És ezzel az évvel elérkeztünk ahhoz az első időponthoz, amelyen túl az *önállóságét* kezdte felváltani az *egyetemesség* jellege. 1842-től az egyetemes evangélikus zayugróci tanítási terv szerint való tanítás vette kezdetét; iskolánkban való pontos alkalmazásáról meggyőznek a fenmaradt kimutatások; ezek közlése már természetesen sokkal kevesebb tanulással járna, ezért csak azt jegyezzük ide, amiben az eredetitől eltértek.

Igy tanárhiány miatt kivált a logikusokat és fizikusokat

(vagyis a VII. és VIII. osztályosokat) gyakran összevonva tanították. Amikor azonban Vajda Péter, a szaktanítás szószólója kivitte a tanári létszám felemelését, akkor a különválasztás fokozatosan kezdetét vette.

A szabadságharc leveretése után az állam mindenhatósága az iskola belső életében is éreztette hatását. Az ötvenes évek az Organisations-Entwurf, az érette és ellene való harc jegyében teltek el. Küzdeni kellett az autonómiáért és a magyar nyelvért. Placskó István és Horváth Sámuel esperesek, továbbá Dománovszky, Haberern és Tatay tanárok voltak e harc vezérei. Ezen ellenállás miatt a Bach-korszak alatt nem is nyerhetett nyilvánossági jogot a gimnázium. Azonban a Bach-rendszer bukása után, mikor az alkotmányos élet reménye lassan-lassan előtűnedezett, megindulhatott újra a fejlődés. B. Prónay Gábor 1860-ban a protestáns középiskolák vezetőit szaktanácskozásra hívta, hogy ott *az akkori idők követelményeinek figyelembevételével* olyan tanítási tervet készítsenek, amely az egyetemes gyűlés által jóváhagyva, a protestáns gimnáziumokban kötelezővé tétessék.

Ezen új tanterv készítése megint nevezetes önálló szerep vitelére adott alkalmat iskolánk vezetőségének. Az 1861. év júniusában tartott egyházmegyei gyűlés az új tantervhez hozzászólt és arra vonatkozóan módosításokat tett. Így keveselte a tantervben előírt nyelvtanórák számát s ajánlotta, hogy a vallástani tárgyra nézve a szarvasi gimnáziumban addig követelt gyakorlatot fogadják el. A német nyelvnél annyiban kért változtatást, amennyiben azt helyi körülményeink követelték; azt javasolta, hogy a németet csak a III. osztálytól fölfelé tanítsák s helyette a két első osztályban a tótot vezessék be; azután, hogy a VII. és VIII. osztályban Magyarország államtanát Magyarország története előzze meg; végül, hogy a szépírás külön tárgy legyen. Ezeket a módosításokat a tantervnek iskolánkban való életbeléptetése után a kimutatásokban meg is találjuk.

Az 1862/63-i tanévben már az új tanterv szerepelt, annyi eltéréssel, hogy itt a görögöt már a IV. osztálytól kezdve tanították (ezenkívül még csak a következő tanévben); a tót nyelvet az alsó osztályokban minden evangélikus tanuló „kire nézve a szülők akaratja kivételt nem tett“, heti két órában s mindazon felgimnázisták, kik egyházi pályára készültek, szintén heti két órában tanulták.

Ugyancsak 1861-ben intézkedtek ideiglenesen *érettségi vizsgák* tartására vonatkozóan is. Az idevonatkozó egyházmegyei utasítás szerint „a VIII. osztályos növendékek közvizsgálatára több óra fordítván, ők ezen alkalommal *részletesen kikérdezendők mindazon tárgyakból, melyek a VII. és VIII. osztályban előadattak*. Azok számára, kik a közvizsgálaton kellő eredményt tanúsítottak, *érettséget vagyis akadémiai képességet igazoló bizo-*

nyitványt“ adtak ki. Ezt a püspök, az esperességi és iskolatanács elnökség, az igazgató s a VIII. osztály tanárai irták alá; ezek képezték a vizsgáló bizottságot. A római katolikus tanulókétkén kívül aláírta a szarvasi plébános, aki erre felsőbbségétől megbízást eszközölt ki. A következő tanévben az érettségi vizsga már ezen rendszer szerint folyt le.

Az 1861-i tanterv és az 1869-i, mellyel kapcsolatban *Vandrák* eperjesi tanár az első módszeres utasításokat is kidolgozta, szolgálta végig az iskolát egész addig, míg az 1883-i középiskolai törvény új helyzetet teremtett. Az egyetemes evangélikus tantervek napjai ekkor már meg voltak számlálva. Még e törvény figyelembe vételével készült ugyan az 1885-i Böhm-féle, az utolsó autonóm evangélikus tanterv; ez azonban alig egynéhány évig szerepelt, mert az állammal kötött szerződés (1895) után gimnáziumunk egészen az állami tanítási terv szerint rendezkedett be s ezzel *külföldön tantervi története lezárult*. Azóta egy meghatározott keretben mozog s ami önálló mégis, az csekélység. Ma még az 1924-i törvények az irányadó; az eredetitől eltérően azonban az ev. egyetemes felügyelőnek a miniszter által is jóváhagyott rendelkezése értelmében a németet már az első osztályban tanítják. Végül felémlijük, hogy iskolánk „több mint százéves tradíciós multjának“ s egyházi főhatóságunk kifejezett óhajlásának figyelembe vételével a miniszter 1924-i rendelete a *szarvasi gimnáziumot meg-
hagyta humanisztikus gimnáziumnak*.

*

Csak rövid vázlatban óhajtjuk ismertetni azt, hogy a gimnázium e fentebb felsorolt tananyagi változások közben még milyen tudományok és tantárgyak tanításával foglalkozott.

Első helyen kell felemlitenünk a belőle kisarjadzott *tanítóképző-intézetet*. A tanítóképzés gondolata már a mezőberényi években felvetődött s az a statisztikai adat, melyet a gimnázium 1833-ban megjelent történeti ismertetésében olvasunk s amely szerint harminc év alatt negyven mezőberényi diák ment tanítói pályára, figyelmeztetés akart lenni. A Szarvasra költözés után sürűn találkoznak az eszmével, hol zenetanítással kapcsolatban, hol egyenesen a szükségességre mutatva reá. 1874-ben Placskó lelkész az éneket, liturgiát és tót nyelvet önként tanította olyanoknak, kik tanítóságra készültek. Végre 1860-ban Pecz Gyula az egyházmegye felkérésére elkészítette tervét arról, hogy hogyan lehetne a gimnázium felső osztályaival kapcsolatban rendszeresíteni a tanítóképzést. 1860-ban már össze is irták azon tanulókat, kik a hat gimnáziumi osztályt elvégezve, azzal léptek a hetedikbe, hogy ott a tanítói pályára készüljenek. 1862-ben a szakképzés nagy részét Benka Gyulára bízták. A két intézmény — a gimnázium és a

tanítóképző — kombinálása úgy történt, hogy a tanítóképzősök a saját szaktárgyaik javára fokozatosan felmentettek egyes, őket kevésbé érdeklő gimnáziumi tárgyak tanulásától, úgyhogy végül már csak a vallást tanulták együtt a gimnázistákkal, míg végre a két intézmény 1907-ben teljesen különvált.

Érdekes kísérlet volt a Haviár esperes kezdeményezésére 1864-ben nyitott s 1868-ban megszűnt *egyéves teológiai („bölcshéztan-istenészeti”)* tanfolyam. Ezen a nyolc osztályt végzett s papi pályára készülő tanulók tanulhattak megfelelő tudományokat. Ilyesmivel egyébként már a mezőberényi években találkozunk. Oertel lelkész a teológiára készülők számára bibliai magyarázatokat, héber és görög nyelvet tanított s velük teológiai vitatkozásokat rendezett. Utóbb Vajda Péter a szónoklásra, Ballagi a héber nyelvre, Placsó gyakorlati teológiára oktatott leendő lelkészjelölteket.

A *zenetanítás* mindig kedvelt mellékfoglalkozása volt a hozzáértő tanároknak, a mezőberényi évek alatt is. 1847-ben azonban Zvarinyi Lajos tanító már „egy szélesebb alapon nyugvó zene-tanító intézet” létesítését kérte. Addig is, míg, az anyagi körülmények többet megengedtek volna, 60 v. forintot utalványoztak az iskolai pénztárból *zongorára*, 100 forintot *fuvóhangszerekre*. Hajdu László ügyvéd néhány éven át ingyen tanította e két hangszer kezelésére a jelentkezőket. Nagyobb lendülettel indult meg a zenetanítás 1859-ben, amikor nagyobb arányú beszerzésekkel alapozták meg.

A *rajztanítás* az újabb időkig nem volt kötelező. Azonban Mezőberényben Skolka, Jankovich, majd Szarvason Pecz és Lányi buzgón tanították, mint melléktárgyat is. 1850-i tanácsülési jegyzőkönyvben pedig azt olvassuk, hogy akkor *Jankó János rajzmesterré választott*. Nagy sikereket mutatott fel minden időben a *tornatanítás*. E tekintetben azonban az 1874/75-i tanév a korszakot nyitó, amikor a tornát minden osztályra nézve kötelezőnek tették s Gotescha Lajos szakképzett tornatanárt alkalmazták. Ez évben rendezték be tornacsarnokot is; ezt a tornatanár a városi közönség tornáztatására is felhasználhatta, miután a fenntartó neki csak 300 forintot tudott fizetni. A tornázás pompás kiegészítését nyerték a tanulók az úszás tanulása által; a hetvenes évek vége felé állították fel a Körözsön a gimnázium uszodáját.

A felsorolt tantárgyakon kívül különböző modern nyelvek, meg a gyorsírás képezte még kedvence studiumait a tanároknak és tanulóknak egyaránt.

A tanítás módszere: a tanárok

„A gimnáziumi oktatásnak terve — írja Domanovszky Endre — lehet hiányos, lehet a tökélyt megközelítő, fődolog marad mindenkor a tanárnak egyénisége, tanítói ügyessége és modora.“

Amikor iskolánk egykori, illusztrisz tanárának irányelvét a következőkben alkalmazandó rendszerünk kiindulásává tesszük: a legnehezebb feladattal próbálkozunk. Minden egyes tanár esetében egy-egy módszer után kutatva, az esetek tulnyomó részében cserbenhagynak a források. Az utolsó ötven-hatvan év tanári módszereire nézve úgy-ahogy még csak meg lehetett szólaltatni élő-forrásokat.* A többire azonban kénytelenek vagyunk beérni a következőkkel, amit egy-egy tanár tanulmányaiból, foglalkozási köréből, vagy a reá gyakorolt különféle hatásokból vonhatunk.

A százharminckét év alatt itt működő száztizenhét tanár tanítási módszere történetében két főkorszak alkotható. Az elsőben a tanárok működésén többnyire *theológiai végzettségük* s annak legtöbbszöri következményeképp a *németországi hatás* vonul végig; a másodikban a szakszerű *didaktikai képzés* és *előírt módszerek betartásának állami ellenőrzése*. Hogy a kettő közül az elsőnek tanulmányozása tanulságosabb, ez a dolog természetéből következik; és minthogy ezenkívül még élő, vagy csak a közelmúltban szerepelt tanárok didaktikájának ismertetése esetén könnyen hatásköri összeütközéssel vádoltathatnánk: elvül állítjuk fel csak a már történetivé lett tanszemélyzet oktatói munkásságának vázlatos ismertetését. Vállalkozásunk *ujszerűség*e szolgáljon mentségéül a fogvatékoknak.

Skolka András (1802—1808), a gimnázium első tanára és igazgatója, amint *irodalmi munkásságából* megállapíthatjuk, sokoldalúan képzett, német egyetemeket látogatott, *pedagógiai és didaktikai kérdésekkel tudományosan foglalkozó* tanfériu volt. Tanulmányai *nem egy* szaktudomány körében mozogtak. A *Zeitschrift für Ungarn* című és más folyóiratok gazdasági, földrajzi (különösen az Alföldre vonatkozó) cikkeit közölték; önálló munkái is jelentek meg. Mezőberényben majd minden tantárgyat tanított; legnagyobb szeretettel a természetrajzot. Módszere *szemléltető* volt. A tárgyalandó állatokat, növényeket, mint ügyes rajzoló, maga is lerajzolta s tanítványaival is lerajzoltatta. A tanulókkal gyakran rendezett botanizáló kirándulásokat. Egyénisége kedves, megnyerő volt; *tanártársai munkáját irányította* s tanulmányi ügyekben gyakran tartott értekezleteket.

Tanártársai közül *Dobrowodszky János* (1802—3?) és *Proco-*

* E helyütt mondok köszönetet Saskó Samu, Shajchó Mihály, Sárkány Imre és Uhrin Károly uraknak adataikért.

pius Pál (1802—), mint segédtanárok kezdőknek latint tanítottak. Segédtanári minőségben működött velük nagyjából egyidőben *Zacharidesz Dániel* (1802—8), *Bakó Sándor* (1804—9), *Delhy Márton* (1803), *Krizs György* (1803—29) és *Fazekas István* (1802, 1809); mint kisegítő, *Oertel Zakariás* (1802—36) mezőberényi német lelkész végig nagy lelkesedéssel, önként tanította a német nyelvet, sőt egy időben a görögöt, hébert, teológiai tárgyakat is. A nagyobb tanulókkal vallás-erkölcsi, egyházi kérdésekben *vitákat rendezett*. Tudós német férfi volt, ki németből latinra fordítgatott s kiadta „Christlich ev. Katechismus“ c. munkáját.

Skolkát 1808-ban verbászi pappá választották. Utódja az irsai származású *Farkas Mátyás* (1809—15) lett. Farkas sokat utazott külföldön és sok *modern nyelvet tudott*; azonban tudását rendetlen életmódja, rossz példaadása miatt tanítványai javára kellően nem értékesíthette. Az előbbieken kívül *Klinovszky Mihály* (1810) segédtanár, továbbá *Kutzián György* (1809—) mezőberényi tót lelkész s a másutt említett *Berey István* (1810—29?) református lelkész segítettek még a tanítás munkájában. Bereynek didaktikai módszerére is rávilágít azon adat, hogy működése eredményeképp a német és tót ifjak gyorsan magyarosodtak.

Farkas Mátyást rendetlen életmódja miatt végre is lemondatták. Ekkor az egyházmegye *Benka Ádámot* (1816—29), addig az eperjesi kollégium tanárát választotta meg. Ő is német egyetemeken tanult s a klasszikai tudományokat, meg a teológiát szerette. Még mint tanár is gyakran tartott templomi prédikációkat. Tanítási sikerét Székács József püspök jellemezte, elmondva róla, hogy szónoki készségét és klasszikai felkészültségét mint egyik tanítványa neki köszönhette. 1817-ben vele együtt működött még *Abaffy Dániel* és néhány évig (1818—20?) a kissé irodalommal is foglalkozó *Boszy Mihály*, aki németül és tótul irogatott, Shakespeare több művét tóra fordította; Tessedik második feleségéről írott emlékbeszéde nyomtatásban is megjelent. Benka Ádám halála után a már évek óta itt működő, teológiai végzettségű *Jankovich Jánost* (1818—30) választották igazgatóvá, aki nagy kedvvel tanította a *szabadkézi rajzot; földrajzóráin is a tanulókkal térképeket rajzoltatott*.

Jankovich rövid igazgatás után Lajosfalvára ment lelkésznek s akkor igazgatóvá *Tomasek Pált* (1830—33) tették. Tomasek Hécsben és Németországban nemcsak teológiai, de alapos *pedagógiai tanulmányokkal* is foglalkozott s folyóiratokba (Sárospataki Füzetek, stb.) *iskolaügyi* és egyházi kérdésekről irogatott. Vele egyidőben működött *Benka György* (1829—48), Benka Ádám öccse s *Oertel Ferenc* (1825?—30), Oertel Zakariás fia s akkor kezdte meg tanári munkásságát *Molitorisz Adolf* (1829—55), a gimnázium egyik legszigorubb s legtöbb eredménnyel tanító tanára. Molitorisz hosszú tanári tapasztalatain felépített latinszintaxisa, német

nyelvtana, geographiai kézikönyve, számtani példatára már bepillantást enged abba a kérdésbe, vajjon közismert szigora mellett, módszeres elgondolások is irányították-e eredményes munkáját; későbbi igazgatója pedig fel is jegyezte róla, hogy különös készséggel rendelkezett a tudománynak mások által való *világos közlésében*. Munkáját még a fáradhatatlanság jellemzi, mikor utolsó éveiben egy előtte új tantárgy tanításával bízták meg, ifjui lekesedéssel fogott hozzá annak megtanulásához. Rövid ideig vele együtt működött *Molitorisz Károly* (1834?).

A tanári szigor akkortájt, rövid időre, mintha a mezőbényi didaktika főalkotórésze lett volna. 1833-ban hívták meg a Lőcsére távozó Tomasek helyébe az addig Sárospatakon működő *Magda Pált* (1834—40), aki a következő évben el is foglalta hivatalát s a szigorban osztozott Molitorisszal. A baj csak az volt, hogy egyébként is egész ittléte alatt folyton „osztozkodott“ nemcsak Molitorisszal, de ugyszólván minden kartársával. Tanári működése ezért nem érhetett el olyan eredményeket, aminőkhöz tudományos felkészültsége megadta volna a feltételt: 1834 óta tagja volt az Akadémiának! 1770-ben születve, már mint öreg tapasztalt, *tudományáért kitüntetett férfiú* kezdte mezőbényi működését s azt hisszük, aligha tévedünk, ha az igazgatása alatt kitört nagy tanári vizsálynak, mely a tanítás munkájára is károsan hatott, e körülményekben keressük okát. Külföldi tanulmányok után bölcsészeti, néprajzi, statisztikai cikkeket, a Határvidék föld- és néprajzáról önálló munkát, német folyóiratokban ismertető cikkeket írt Magyarországról. Szigoruan erélyes, zordon, katonás, nyers modora s nevelése és tanítási eljárása „a tanulóság és a közönség körében félreértésekre adtak alkalmat“ s amikor 1840-ben nyugugalomba vonult, elkeseredett hangulatban élte le hátralévő éveit.

Magda távozása után megindult a tanárkeresés s talán soha nehezebben nem ment. A meghívottak sorra tagadó választ adtak s egy ideig sok munka szakadt az ittmaradtak nyakába, bár 1841-ben Jancsovics István szarvasi lelkész, az iskola egykori növedéke is segített a tanítás munkájában. Végre is Székács József közbenjárásának sikerült megszereznie *Vajda Péter* (1843—1846) kötelező ígérését. Iskolánkba való bevonulásával, mint láttuk, megkezdődött a gimnázium reneszánsza. Felmentve érezzük magunkat attól, hogy Vajda Péternek, az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagjának irodalmi működését csak változatosan is ismertessük. Csak elismételjük, mert szarvasi oktatói működésére is hatással volt, hogy *természet-imádatát* a Bakony fejlesztette ki benne és hogy először *orvosi tanulmányokat* folytatott. Mint tanár, az osztályok szigorú elkülönítését sürgette; ő maga sokfélét tanított: *legszívesebben természetrajzot*, magyar irodal-

mat, költészetet. Mindjárt működése első évében keresztülvitte, hogy minden tárgyat magyarul tanítsanak. Tanítási módszere szemléltető volt; természetrajzi tanításainál a tanulókat kivitte a szabadba, velük növényeket, rovarokat gyűjtetett. A tanulók fogyatkozásaival szemben elnéző volt; az önbizalmukban gyengéket bátorította, az elbizakodottságot ellenben tréfás-gúnyos megjegyzésekkel gyógyította. A magyar irodalmi oktatásnál a nagyobb tanulókkal tartalmi kivonatokat készítettett, *önmunkás-ságra* való szoktatás volt a célja az általa alapított s ma is működő „Vajda Péter Önképzőkör“-nek. Tanítványai előtt való népszerűsége páratlan; 1856-ban Mojsisovics Vilmos, Duchony Ferenc és Kugler János tanítványai Bécsben elkészítették mellszobrát s abból egy példányt a gimnáziumnak ajándékoztak. Vajda érdeme volt az is, hogy 1844-ben elfoglalhatta tanári katedráját iskolánk ezen korának másik büszkesége, *Ballagi (Bloch) Mór* (1844—48, és 1850—51). Ballagi tudományos felkészültség dolgában mesze meghaladta ugyan Vajdát; mint gimnáziumi tanár azonban jóval mögötte marad ugy nevelési, mint tanítási eredmény tekintetében. A rendkívül sokoldalú tanulmányokon alapuló ismeretek (Biblia, Talmud, Párizsban technika, Tübingenben teológia, keleti nyelvek; egyelőre, 1844-ig két vallás alapos ismerete; német, francia, angol folyóiratokban közölt, többnyire nyelvészeti dolgozatok, stb.) megtermették gyümölseiket sok-sok külső elismertetés alakjában (1840 óta akadémiai tag, stb.); hırneve, buzgósága, amint láttuk, az iskola fejlesztésére is jó hatással volt; kevésbé lettek azonban értékesítve gimnáziumi katedráján. Matematikát, fizikát, nyelveket tanított; zsenialitása lehetővé tette, hogy minden tudományban hamarosan otthonosan érezze magát; azonban tanítása ötletszerű, tulajdonképen minden módszer nélkülözö volt; tetszése szerint elhagyott előirt anyagot (néha egész tárgyakat), máskor meg olyat is adott elő tudományos alapossággal, ami nem volt előírva. Kérkedö, tudományát fitogtató modora pedig késöbb kortársaival olyasféle helyzetbe hozták, mint annak idején Magdát; ez volt oka, hogy 1850-ben, amikor tanári székének újból való elfoglalásáról volt szó, tanítványai hosszú beadványban sorolták fel valóban meglévö, esetleg néha nagyítóüvegen át nézett hibáit s kérték mellözését.

Vajda és Ballagi mellett a már megnevezetteken kívül működött még *Pecz Gyula* (1845—53); „paptanár“ volt; Halléban tanult s végig, mint pap és tanár képezte magát tovább nagy lelkiismeretséggel, szorgalommal; írják, hogy egyházi szónoklatait nálánál nagyobb gondnal senki nem dolgozta ki. Emellett állandóan foglalkozott iskolaügyi kérdésekkel; 1847-ben Tavassy Lajos Emléklapjaiban a gimnázium feladatáról értekezett; cikket írt a tanítóképzésről, nagy pedagógiai és didaktikai felkészültségröl téve bizonyosságot; 1848-ban írott gyakorlati magyar

nyelvtana jelöli tovább azon területet, amelyen oktatói munkássága közben mozgott.

Mint kisegítők, illetve bejárók működtek még a negyvenes években többiben *Vankó Sámuel* és *Simon István* író,* szarvasi birtokos. Ám a férfit, kinek az előbbiekkal együtt folytatott működése valóságos reformkorra avatta gimnáziumunkban is a negyvenes éveket, csak akkor jött ide, amikor Petőfi már elsi-ratta „a természet leghivebb gyermekét“. A Vajda halálával megüresedett helyre jött *Greguss Agost* (1846—49), akkor még mint egészen ifju, de már is jelesen képzett tanerő, későbbi akadémiai tag. Tudjuk hogy egy ideig ő is orvosi tudományokkal foglalkozott, majd német egyetemeken tanárnak készült. Szarvason lázas, sovíniszta-hazafias tevékenységet fejtett ki *nép-szerü* irodalmi, sőt politikai téren. A nagy forradalmi láz őt is elragadta; szónokolt és irt tulzó forradalmi szellemben (Robespierre egy beszédét is lefordította); ez, meg mindenkiel szemben tanusított szívélyes, lekötelező modora magyarázza, hogy a szarvasi választók huszonkét éves korában képviselővé akarták választani. A tanításban *ismeretközlő képességével* tűnt ki; az olyan tudományok tanításánál is, melyekben a legjobban elmélyedt, hallgatói szintjéhez tudott leszállani; egyszerű, világos előadásmódját csak *elméssége* érte utól. Csakis külső beavatkozással tudjuk magyarázni, hogy később, amikor az üldöztetések idején tanári állásának visszaszerzéséről volt szó, tanítványai vádaskodó beadvánnyal igyekeztek azt meghiusítani, kisütvén róla többi közt azt is, hogy szakjában nem eléggé képzett!

A negyvennyolcadiki áramlat elsodorta katedrájáról Ballagit, utóbb Gregusst is. Hozzá még 1848-ban halt el Benka György. A tanári kar megújulás előtt állott, éppen a legnehezebb korszak küszöbén. *Jakubovics Sámuel* (1848) két hónapi működése után *Szemian Dénes* (1848—81) állott a — valóban — „küzdők“ sorába. Ujra nehéz volt a tanár-szerzés, megint működtek kisegítők (*Simon István*, *Hajdu László* ügyvéd, *Hornyik István* volt szerzetes, 1851). Azonban az alapos utánjárás, vagy a véletlen kedvezése megint igen jeles képzettségű tanárokhoz juttatta az iskolát éppen akkor, amikor a legnagyobb szükség volt jelesekre.

1850-ben jelent meg szarvasi katedráján *Domanovszky Endre* (1850—54), az iskola egykori növendéke, Halle, Jéna, Berlin iskoláinak látogatója, 1871 óta akadémiai tag. Kedvenc tanulmányai, mint tudjuk, a filozófia körében mozogtak; azonban itteni működése idejéből fennmaradt kevés adat bizonyítja, hogy le tudott szállani magasabb légkörből a középiskola szintjére s odaadással foglalkozott oly tanítási kérdésekkel, melyekre mint középiskolai tanárnak volt szüksége. Tanítási módszerének kiemelkedő jellem-

* Szinyei kilenc apró szépirodalmi nyomtatványát sorolja fel.

vonása az *érdeklődés-keltés* volt. Az előadásban természetességre törekedett, mert — írja — „a gépiesség és erőszakoltság csak rontólag hat az ifjura.“ Szép, világos, élvezetes előadásainak emléke csakugyan fennmaradt.

1852-ben jött tudományos életünk egy másik büszkesége, *Haberern Jonathán* (1852—58), 1867-ben akadémikus, egyetemi magántanár, Jéna, Tübingen, Berlin tanítványa és akit felolvasásáért egy német nyelvészeti társulat tagjává választott. Szintén buzgón áldozta magát az iskolaügynek: 1856-ban „az iskola újabb szervezése körüli mozgalomról és célról“ irt; „tanodai használatra irott“ görög nyelvtanainak egész sora ad némi bepillantást arra nézve: vajjon módszeres elgondolással járt-e el tanóráin. Vele egy időben kezdte működését *Lukesch Flóris* (1851—65). *Szendy* (akkor *Golnhofer*) *György* 1853—90), *Szemian Dániel* (1853—93), *Sarlay (Schlaifer) János* (1851—76), *Dorner József* (1853—60) és *Dallos Gyula Lajos* (1853—56).

Szendy a *jó matematikai érzékkel megáldott tanulóknak* kitünő számtan tanára volt; előadásait két tanítványa jegyzetei alapján egy polgári iskolai tanár ki is dolgozta. *A gyengébbeknek* azonban félelmetes bírálója; ezek gyors beszédével, talán kelletténél magasabban szárnyaló előadásával nem tudtak lépést tartani.

Sarlay János egyike volt a gimnázium legeredetibb tanárainak; pályafutása is szinte regénybe illő: teológus, honvéd-tüzér-főhadnagy (Nagysarlónál megsebesült), Petőfi jóbarátja, tíz hónapig osztrák rab. Mint tudós, fizikával, természetrajzzal, vegytannal, talajismertekkel foglalkozott s szarvasi tanpályájának egy nevezetes, európai feltűnést keltő kísérlete vetett véget: az indigógyártás, amiért bécsi és párizsi érmeikkel tüntették ki. Tanítási módszere, mint egész pályafutása, *egyéni*: tanítványait megtanította fizikai eszközök készítésére; „didaktikai munkássága — írja Tatay — egyéni gondolkozást, józan ítélkezést és a tárgy szeretetéből keletkező önálló munkássági kedvet“ igyekezett fejleszteni. Hoitsy Pál, aki tanítványa volt, ezeket írja róla: „Előadásaiban tudott alkalmazkodni a hallgató felfogásához; a középszerű tanuló is megérthette... tudott lelkesíteni tárgyáért... neki köszönöm, hogy a fizika tanulmányozásra szenteltem életem.“ 1853-ban az igazgatói tisztet reáruházták, ő azonban nem vállalta, bizonyára azért, hogy tanulmányainak élhessen.

Dorner eredetileg gyógyszerész volt, később a bécsi egyetemet látogatta, majd a helytartótanács egészségügyi osztályában nyert alkalmazást, ahonnan Eötvös a kultuszminisztériumba hívta. Elsősorban *botanikus* volt, azonban *tanítványai számára* növénytanán kívül ásvány-, állat- és vegytani tankönyveket is irt. 1858-ban az Akadémia tagja lett. Didaktikai céljait így körvonalazta: „Mi nem akarunk a gimnáziumokban botanikusokat vagy zoológusokat képezni... de nem is pusztá természet-bámulókat, hanem ala-

pos előismeretekkel gazdagított ifjakat, kik a gimnáziumot elhagyván, önerővel birjanak tovább haladni.“

Szakképzett tanár volt Dallos Gyula is; elsősorban *gyakorlati* nyelvtanító, aki Nyugat-Európát beutazva, sok nyelvet tanult meg; amikor Szarvasról eltávozott, az angol nyelv és irodalom egyetemi magántanára lett. Átgondolt, módszeres tanítási eljárását nemcsak sok nyelvi tankönyve, de neveléstani munkái is sejtetik; végül is Pest vármegye másodtanfelügyelője lett.

Domanovszky a soproni ev. főgimnáziumhoz távozott, Molitőrisz Adolf az 1855-i kolerában meghalt, Dallos pedig önként elhagyta állását. Így még az ötvenes években megint átalakult a tanári kar képe. A megválasztottak közül *Lányi Gusztáv* (1855—1891) a régi, „polihisztor“ tanárok típusa: teológiát végzett, jól rajzolt és festett, a magyar, német, angol, francia, görög, latin, héber, tót és dán nyelveket értette, 205 kötet kéziratos munkát hagyott hátra; ámde *tanítói módszert* tanítványaival szemben való véghetetlen jósága, elnézése, illetve ezen *elnézésének következményei* miatt nem fejthetett ki.

Az 1855-i év hozta ide *Gally Tóbiást* (1855—57) és *Delhányi Zsigmondot* (1855—97), a „kis gimnazisták áldott emlékü tanárát“. Teológiát végzett s Jénában tanult. Korán árvaságra jutott s szelid nevelői s tanítói eljárására talán árvasága évei voltak alakító hatással. Nagy türelem jellemezte. Módszerének lényeges része az összefoglalás és begyakorlás volt. Egy-egy osztályban sok tantárgyat tanítva, volt alkalma jól megismerni tanítványait. Iskolaügyekkel szeretett elméletileg is foglalkozni; az oszgyáni gimnázium értesítőjébe cikket irt „a tanoda átalakulásáról“. Magyar olvasókönyve több kiadást ért.

De az 1855-i év személyi változásai között az iskola sorsára legfontosabb *Tatay Istvánnak* (1855—84) tanárrá választása volt. Tatay Jéna, Halle, Berlin tanításai birtokában és sok gondos önművelés után jött Szarvasra s a gimnázium éltető szellemévé lett közel egy emberöltőn át. Izig-vérig pedagógus és didakta; számos iskolaügyi cikkén kívül az ifjuság számára „költészeti és szónoklati remekeit“ és olvasókönyvet irt. Tanítási eljárása alaposan átgondolt módszer s egészen a ma általánosan bevezetett *osztályfoglalkoztatás* volt. Ez a tanulók érdeklődésének állandó ébrentartásával, *versengés* felkeltésével történt. A kitűzött latin fordítási anyagot a tanulók pongyolán lefordították; erre feltette a kérdést: hogy tudnád ezt jó magyaros kifejezésre ültetni át? Hát te? S amikor a lelkesen jelentkezők versenyét megelévelte, akkor bemutatta a magáét s mint *elsőrendű szónok, ügyes költő* s mint aki *művészileg kezelte a magyar nyelvet*, klasszikusan szép műfordításával zárta le a vitát. Az egész tanóra alatt a tanulótság az ő bűvösen lenyűgöző hatása alatt állott.

Tatayval majdnem pontosan egyidőben működött *Koren*

István (1856—83), a gimnázium szinte egyik legeredetibb, jeles tanára. Teológiát végzett s egész életét a pedagógia szolgálatában élte le, a szó legszorosabb értelmében vett lankadatlan munkásság közepette. Már aszódi tanársága alatt háza valóságos nevelőintézet volt, ahol az udvaron, szín alatt, szobákban hemzsegték a diákok. Minden tantárgyat végigtanított, de különös előszeretettel a növénytanulással foglalkozott; híres botanikus volt, botanikusokkal európai összeköttetései voltak. Tanítványait e foglalkozási körébe bevonta („eredjete ki délután Halásztelekre s szedjete nekem 300 szarkalábat!“), miáltal e tantárgy szemléltető és gyakorlati tanításának célját is szolgálta. Szivesen foglalkozott a tót nyelvvel és irodalommal is; amikor ezt félreértve, egyesek megtámadták: büszkén hivatkozott erős magyar érzésű gyermekeire, unokáira és tanítványaira, akik egyikének, Petőfi Sándornak nála maradt relikviáit a legnagyobb kegyelettel őrizte s dicsekedve mutogatta. A *magyar istentiszteletek* soha nem hiányzó látogatója volt; Benka tréfásan el is nevezte „az öreg templárius“-nak.

1858-tól 1887-ig működött *Kicska Dániel*. A jénai egyetemen, mint teológus, feltűnt klasszikus latinságával. Írt görög nyelvi munkát; kéziratban maradt tót nyelvtana; foglalkozott zeneelmélettel. A vallástanításban módszere volt sokat betanultatni a Szentírásból; a betanult rész felmondása után jött annak magyarázatát ilyenformán: Érted-e ezt? Érzed-e? Örülsz-e ezen ígéretnek? Sokan teljesítik-e ezen parancsolatot? Tehát rávezető s osztályfoglalkoztató volt. Különösen szerette, valósággal élvezte a latint. Ebből házi feladatot nem igen adott, hanem az órán valamelyik lapon felütve a könyvet, az egész órát fordítással töltötték. Előfordult az is, hogy a tanév kezdetén olyan kijelentést tett, hogy aki neki valamelyik klasszikus szerzőtől 100 sort betanul, annak nem kell félnie!

A tanári létszám ezen időben már tizenkettő volt; a fenntartó egyházmegye az oktatói munkát azzal akarta fokozni, hogy a gimnáziumhoz előkészítő osztályt csatolt s annak vezetésével *Mocskónyi Agostont* (1858—75) bízta meg. A hatvanas évek elején pedig három kitünő pedagógus beállása tette hoszu időre állandóvá az iskola virágzását. 1861-ben jött *Mihálfi (Mihalovics) József* (1861—91) és *Zsilinszky Mihály* (1861—74), a következő évben *Benka Gyula* (1862—1908).

Mihálfi a tevékeny tanárok típusa. Társadalmi szereplését mellőzve, első helyen jeles tankönyvirői tevékenységét (írálytan, olvasókönyv, földrajz, történet) említjük. Legnagyobb szeretettel a földrajzot tanította, átgondolt, kidolgozott módszerrel. Először a fali térkép alapján egy nagyobb területnek, pl. az Osztrák-Magyar Monarchiának általános, felszínes ismertetését és begyakorlását végezte s ezután fogott hozzá egy-egy vidék tár-

gyalásához. Kiindult Békés-megyéből. Lerajzolta a táblára a hegyeket, vizeket, városokat s a tanulók azt utána rajzolták; később azután egyes vidékeket a tankönyv adatainak felhasználásával a tanulókkal önállóan is lerajzoltatott. Módszerének hátránya volt, hogy egy-egy óra előírt tananyagát ritkán tudta teljesen elvégezni, viszont nagyon tudott lelkesíteni tárgya iránt.

Zsilinszky Mihályban újra ismert nevű tudós került a szarvasi katedrára. Nagyszabású történetirői munkásságának ismertetését mellőzzük. Svájci gimnáziumokról írott dolgozata s különböző tárgyú tankönyvei (költészet, szónoklat, széptan) tanuskodnak amellet, hogy nem volt egyoldaluan szaktudós, tudott és akart jó gimnáziumi tanár lenni. Történet-tanítási módszere: az érdeklődés állandó ébrentartása volt. „Szép történelmi előadásait az egész osztály folyton a legnagyobb figyelemmel hallgatta, szinte élvezte. „Én magam akkor kedveltem meg a történelem tanulását“ — írja egyik történet-tanárrá lett tanítványa, gimnáziumunk későbbi tudós tanára, Sárkány Imre.

Benka Gyulának negyvenhat évre terjedő tanári működése idejéből oly sok írásban maradt didaktikai megnyilatkozása áll rendelkezésünkre, annyi élőszóval elismételt s közvetlen tapasztalati adat, hogy ismertetése könnyű feladat. *Elsősorban pedagógus, másodsorban didakta*; ez az első, amit meg kell állapítani. A szülők, tanítványok részéről való elismertetésnek azt a szakadatlan megnyilvánulását, amely végül is arra vezetett, hogy neki ma a gimnázium udvarán szobra áll, mint pedagógus érdemelte ki. Ha nagyon rövid fogalom meghatározását akarnánk adni a szerepnek, melyet mint pedagógus játszott a gimnázium életében, azt mondhatnánk, hogy szerepe a *családfő* volt. Végtelenül kedves, tiszteletteljesen vonzó feljebbvalója a diáknak, aki érezte nagy tudását. *feltétlen jóindulatát* s azt, hogy valahogyan az ő egész élete a gimnáziumé volt, mindig ahhoz tartozott. Tanítási módszerének kiindulása a tanuló megismerése s azután képességeinek felhasználásával az *önálló munkában való irányítás*; a gondolkodás fejlesztése. Előadásait végig az életből vett gazdag tapasztalataival, példázataival fűszerezve, úgyhogy egy-egy tárgy taglalása néha igen terjengőssé vált; viszont az érdeklődés biztosítva volt. *Az órán így játszva elsajátított ismeretekkel azután be is érte*, a számonkérésnél elnéző volt. Híres elve: nem avatkozhatunk bele egy család életébe úgy, hogy a gyermeket visszavessük iskolai pályáján.

Jellegzetes, régi szabású s egyik legkiválóbb tanára jött a gimnáziumnak 1874-ben *Chovan Károly* (1874—1900) személyében. Igazi polihisztor, aki majd minden tárgyat tanított (eleinte például magyar nyelvet és irodalmat), de akit főleg a természettudományok terén ismertek jeles szakembernek. Módszere: a tankönyvhöz mereven nem ragaszkodó, de az előírt anyagot *szigoruan* megkövetelő; fizikai kísérleteinél a saját készülékeit használta. Elő-

adása világos, egyszerű s mint spártai férfiúé, nem bőbeszédű. Tanítványait logikus gondolkodásra s lakonikus előadásra szoktatta. Példás életével mint nevelő is sokakra gyakorolt hatást.

1876-ban *Moravcsik Gézával* (1876—93) a költészettannal szakszerűen foglalkozó tanára lett a gimnáziumnak. Tanítási módszere a rávezetés volt. A tanulóval felolvastatta pl. „Buda halálát”; ezzel az megismerte az eposzt, az alexandrint, az ütemet; azután tárgyalta pl. „Szent Lászlót”, amiből megtanulták, mi a költői elbeszélés, a legenda, a félrím, stb. Az egy főfajhoz tartozó költeményeket azután összehasonlítva, nyerte a tanuló ismereteit az epikai, lírai költészetről. Így haladt fölfelé, míg végre a *gyakorlatilag* nyert ismereteket rendszerbe foglalta a *tankönyv nyomán*, mely viszont az *általánosból* indult ki s annak segítségével jutott el a részletekhez.

A hetvenes évek derekán kezdődött meg a rendszeres, kötelező tornatanítás. A rövid ideig is fényes sikerrel működő *Gotescha Lajos* (1875—76) után *id. Oláh Miklós* (1876—1910) lett a tornának kitünő, az iskolának dicsőséget szerző tanára. Módszerét *önállóság* jellemzi. Az ő találmánya volt a zenével kísért *fűzértánc*, mely azután „*Nyolc fűzér*” c. könyvecskéje alapján ország-szerte elterjedt. Mint maga is erős, tornász-ember határt nem ismerő szenvedélyt tudott kelteni tanítványaiban a tornázás iránt.

A nyolcvanas években egy tanári generáció leszerpelt s gyákori személyi változások voltak. 1880-tól 1882-ig itt tanított a már az 1872/73-i tanévben rajztanárként működött *Gajdács Pál*, Tótkomlós későbbi költői lelkű papja. Mint segédtanár *Dancs Ferenc* (1880—81) és *Sárkány Jenő* (1879—80) szerepelt rövid ideig; 1882—1888-ig pedig *Zsilinszky Endre dr.*, aki irodalomtörténettel mint író is foglalkozott („Polemikus irodalmunk a XVI. és XVII. században“). *Mocskonyi József* (1883—1922) a klasszika-filológiának volt avatott, költői készséggel is megáldott szaktanára; mint műfordító is jeles s általában tanítási módszer tekintetében a fordítás *formai tökéletességére* való törekvésében Tatay hatása látszott rajta. 1884-ben jött az iskolához *Kutlik Endre* (1884—1927) s 1885-ben *id. Neumann Jenő* (1885—1923). *Id. Neumann Jenő*nek a matematika volt kedvenc szaktárgya, melyet olyan lelkesedéssel kezelt, hogy érdeklődése az egész osztályt magával ragadta. „Minta tanár volt — szól róla egyik tanítványa —; szaktárgyát, a sokak előtt száraz tudománynak látszó matematikát meg tudta kedveltetni valamennyi tanítványával, akikre nagy ismeretközlő képességével, szeretettel párosult éberségével, közmondásossá vált igazságérzetével s azonkívül saját példaadásával a szigorú pontosságban és lelkiismeretességben hatott.“ Ez az *ismeretközlő képesség* olyan mértékben meg volt benne, hogy tanítványai az anyagot tulnyomóan már az órán elsajátították s ha magyarázatát befejezve, maradt rá idő, egész sereg önkéntes jelentkező volt annak elmondására. Egyik

legkitünőbb matematikus tanítványa, Csabacsüdy (Demesák) János előadásairól litografált jegyzetet adott ki.

*

Ahhoz az időponthoz érkeztünk, amelyen túl a multat felváltja a jelen. Felállított elvünkhöz képest tehát *nem szólunk az előkről, vagy a csak közelmultban s rövidebb ideig szerepeltekről.* A teljesség kedvéért felsoroljuk azonban őket is:

Kemény Árpád (1887—89), *Varga József* (1888—93), *Csemete Károly* (1889—90), *Krajcsovics Soma* (1889—96), *Liska János* (1819—1920), *Pery Gyula* (1890—91), *Valentinyi Jenő* (1891—97), *Grósz Albert* (1891—92), *Sziráczy Gyula* (1891—1915), *Kárpáthy Artur* (1892—94), *Zubercz Pál* (1892—95), *Papszász Gyula* (1893—1896), *Adámy Rezső* (1893—98), *Plenczner Lajos* (1895—1927), *Udvardy Sándor* (1896—1919), *Lippay Béla* (1895—97), *Sárkány Imre* (1897—1912), *Saskó Samu* (1897—1933), *Fertig Alajos* (1896—1901), *Eisert Árpád* (1898—1900), *Levius Ernő* (1898—1907), *Melis János* (1898—1910), *Hensch Béla* (1900—1901), *Sulek József* (1900—1908), *Nemes Béla dr.* (1901—14), *Wüschendorfer Aladár* (1902—), *Brózik Károly* (1904—5), *Raskó Kálmán* (1908—), *Láng János* (1908—), *Mendöl Lajos* (1909—26), *ifj. Oláh Miklós* (1910—), *Nádor (Neumann) Jenő dr.* (1912—), *Szeberényi László* (1912—26), *H. Gaudi Árpád* (1913—15), *Szőke Balázs* (1914—15), *Sass Ferenc* (1915—20), *Petrás György* (ideiglenesen 1896, 1916—17 mint önkéntes kiségitő), *Keresztesi (Jurás) Lajos* (1917—), *Nagy Lázár* (1918, pár hétig), *Jankó Márta* (1918—20), *Revuczy Vilmos* (1918—), *Gerhauser Albert* (1918), *Szakáts György* (1920), *Kutsinszky Béla* (1920—28), *Ponyiczky Zoltán dr.* (1920—), *Söjtöri Károly* (1921—), *Wagner Géza* (1920—), *Szabolcs (Szokol) Károly* (1920—), *Miklóssy János* (1922), *Korim Kálmán* (1927—), *Freitag János dr.* (1928—), *Weindlein János dr.* (1930—), *Gasztonyi (Gamauf) József* (1932—).

A gimnázium igazgatói: *Skolka András* (1802—8), *Farkas Mátvás* (1809—15), *Benka Ádám* (1816—29), *Jankovich János* (1829—30), *Tomasek Pál* (1830—33), *Molitórisz Adolf* (1834—36), *Magda Pál* (1836—40), *Molitórisz Adolf* (1841—42), *Vajda Béla* (1843—46), *Ballagi Mór* (1846—48), *Greguss Agost* (1848—49), *Pecz Gyula* (1850), *Molitórisz Adolf* (1851), *Szemian Dénes* (1852), *Dománovszky Endre* (1852—53), *Haberern Jonathán* (1854—56), *Tatay István* (1856—84), *Benka Gyula* (1884—1907), *Mocskonyi József* (1907—22), *Saskó Samu* (1922—28), *Raskó Kálmán* (1928—).

A tanulók nevelése. A fegyelem.

Egy egész nemzedék szokott hozzá, hogy a mindenkori szarvasi diákot Benka Gyula ilyen, vagy ehhez hasonló szavaiból tanulja megismerni: *Tanulóságunk javarésze Alföldünk szülötte; mint ilyen magán viseli az alföldi népelet előnyeit és hátrányait.*

Arra a tanári nemzedékre tehát, mely százharminckét évig foglalkozott Alföldünk szülőtteivel, az a feladat hárult, hogy ezeket az *előnyöket* helyesen kihasználja, a *hátrányokat* a lehetőség határain belül eltüntesse. Fokozni kellett és helyes utakon vezetni a természetadta életvidorságot, a könnyen-lelkesedést, lenyesegetni a lankadásból, zabolázatlanságból, féktelenségből nőtt fattyuhajtásokat.

Ezen általános célkitűzéseken belül különösen két területen vesszük észre a szarvasi tanár teljesítményét.

A gimnázium fennállásának mintegy a fele idejében teológiát végzett, sokszor papi szolgálatot teljesített, vagy éppen teljesítő férfiakból állottak a szarvasi tanári karok. A teológiai végzettség a vallásos elemnek a nevelésben való tulsúlyba jutását eredményezte. Intések, iskolai beszédek, sőt egyes tantárgyak tanításának előterében is a vallásos világszemlélet hatásait láthatjuk kibontakozni. A vallással való nevelésre tudatosan is mindig a legnagyobb gondot fordították. A tanulók megszokták tanáraikban egyuttal papot látni, hiszen sokáig divatban is volt a templomi prédikációknak az arra vállalkozó tanárok által való végeztetése. Még a múlt század második felében is teológiai végzettségű tanárok, mint Molitorisz, Szemián, Dénes, Lukesch, Kieska, Mihálfi, Zsilinszky, Benka, Lányi vállalkoztak erre. Nagy vallási, nevelői értéke volt azután az évenként — utóbb kétszer is — tartatni szokott iskolai urvacsoráknak; ezeket egy 1846-i tanári értekezleti határozatnak megfelelően *deprekációval* szokták bevezetni; ilyenkor a tanulók egy képviselőjének társai nevében nyilvánosan tett vallomása és ígérete állítottatott külön is a nevelés szolgálatába. A más vallásuak vallásos gyakorlatai teljesíttetésének ellenőrzését is kötelességének ismerte el mindenkor az evangélikus tanári kar.

A nevelői munka egy másik célja a hazafias érzés, szellem és gondolatvilág felépítése volt. Itt a tanári kar segítségére jöhettek hazánk történetének éppen akkoriban oly gyakorta váltakozó, *erős hazafias aktivitásra serkentő korszakai*; az 1812-től 1825-ig tartó elnyomatás országosan a dacos hazafias ellenállás, az 1825—1848-ig terjedő reformkor a nemzeti entuziazmus felidézője volt; éppen így az 1849—1860-i, az 1861—1867-i, vagy a későbbi évek nagy politikai küzdelmei majd közvetlen, majd közvetett uton termették meg a nemzeti érzést tápláló gyümölcseiket — országosan; s a felnőttek példája, mint láttuk (1848), sokszor még kellenél erősebb hatást is váltott ki a gyermekekből.

Az iskolai szellemnek illetően magyar nemzeti irányban való vezetése iskolánkban még akkor megkezdődött, amikor az még újszerű s oly feltűnő volt, hogy *külső körök is észrevették és megállapították*. 1812 óta két éven át református vallásu nagyobb tanu-

lók tanították a magyar nyelvet és irodalmat. Két évvel később, 1810-ben pedig megkezdte országoshirü működését *Berey István* református lelkész, aki magyar nyelvet, magyar irodalmat, magyar történetet, magyar földrajzt tanított magyar nyelven s oly eredménnyel, hogy a Tudományos Gyűjtemény 1826-i cikkirója lelkesedve állapította meg működésének német és tót ifjak megmagyarosodásában tapasztalható nagy eredményét. B. Podmanitzky János egyházmegyei felügyelő pedig a saját költségén oly tanárt tartott, kinek kötelességévé tette a magyar nyelv, továbbá minden tudományoknak magyar nyelven való tanítását. Utóbb az egyházmegyei gyűlés elrendelte, hogy azok a teológusok, akik valaha a mezőberényi iskola diákjai voltak, lelkészi alkalmaztatásuk előtt egy-két évig a mezőberényi gimnáziumban magyar nyelvet és irodalmat tanítsanak. Így került oda akkoriban Kristóffy Sámuel, Oertel Ferenc, továbbá Major József, aki székfoglalójában a magyar nyelv kiművelésének szükségességét fejtegette, *1822-ben, három évvel Széchenyi fellépése előtt!*

A későbbi tanárok között is oly lelkes és tevékeny hazafiak egész sorát számlálhatnánk fel, akik mint valóságos népvézérek munkálkodtak a hazafias érzés felkeltésében. Vajda, Greguss, Tatay, Benka lelkesedése nagy hatással volt. Csakis ilyen vezetők munkája termelhette ki azt a sovinsizta magyar szellemet, mely kipsztíthatatlanul beleült az iskola falai közé s annyira hatalmába ejtette a tanulósgot, hogy néha még csitító szóra is volt szükség.

Hogy fel tudjuk becsülni a *magyarosodás* terén tett óriási szolgálatot, csak azt kell figyelembe vennünk, hogy a beiratkozott tanulók tekintélyes százaléka volt mindig, de kivált újabb időkben tót anyanyelvű; azok között pedig, kik évekig benne nevelkedve, az iskolát elhagyták, alig tudunk találni nyelvben és érzésben nem százszázalékos hazafit. Az ilyen átalakító, nevelő munkának eredményét szemlélhettük 1907-ben is, amikor a Felvidékről idekerült tanulók *pánszláv egyesületét* főleg szarvasi születésű diákok valóságos összeesküvése hosszas, tervszerű előkészületek után leleplezte s kiszolgáltatta az iskola ítélőszékének.

Mik voltak most már azok a kinövések, amelyek *általában* jellemezték a szarvasi tanulót? E kérdést tisztázó adataink az első évtizedekből alig lévén, úgy kell eljárunk, mint az általános történetben szokás, amikor például Szent László korának erkölcsaire a fennmaradt törvényekből következtetünk. Az előttünk fekvő mezőberényi törvényekből arról győződünk meg, hogy az akkori „diák bünök“ talán az egy „korhelkedés“ kivételével, amiről nyomatékosabban s részletesebben van szó, csak gyerekes és általánosan, más iskoláknál is meglévő kilengések lehettek. Elkövetőik „a szerént, amint érdemesek reá, először megintettnek, azután megbüntetteknek, utoljára az Iskolából elküldetteknek“.

1832-ben határozták el, hogy a törvényeket kinyomatják s a tanulók közt kiosztják.

Attól az időtől kezdve, amikortól tanári értekezleti és iskolai tanácsülési jegyzőkönyvek maradtak fenn, csekély fáradsággal végig figyelemmel kísérhetjük a tanulói közszellem változatos megnyilvánulásait és a kezelésükre alkalmazott gyógyszereket. Így a negyvenes éveknek féktelenség, verekedések, a tanárral szemben való vakmerő fellépés, a jellemző fegyelmi esetei. Ennek *általános* okát alighanem a kornak átalakulási, szabaddabb, tehát féktelenebb szellemében * kell keresnünk.

Az ötvenes évek leggyakoribb, legjellemzőbb kihágásait a durvaságok, sokszor a véres verekedések jellemzik. Kiírtásukra — legalább a mai felfogás szerint — drákói szigort alkalmaztak. 1850-ben például egy tanulót társa bántalmazásáért „48 órai börtönre kenyér és víz mellett“ s az alumneumból egy hétre való kitiltásra ítélték; egytlen társának adott ütlegerért 12 órai börtönt kapott egy másik, de mert megbántott társától uólag bocsánatot kért, elengedték büntetését, amiből az akkori diákok büszke, dacos önérzetére következtethetünk, különben ezen természetes eljárást nem jutalmazták volna 12 órai tiszta nyereséggel. A becsukási büntetések súlyosságát azzal is fokozták, hogy a bebörtönzött tanulótól 1859 előtt hat, attól fogva husz krajcárt szedtek, amiből egy rész a pedellust illette meg.

A fegyelmi esetek a hatvanas-hetvenes években már nagyon fetszaporodtak. Erre Tatay, aki a nyilvánosság előtt szerette azokat *elleplezni*, úgyhogy az értesítőkből az ember nem nyer tiszta képet. kénytelen volt „az elharapódzott fegytelenség“ ellen komolyabb rendszabályokat léptetni életbe. Bevonta tehát egyrészt a szülőket, szállásadókat, de kénytelen volt türni a szolgabíró intézkedését is, aki a „csendlegényeket“ utasította, hogy éjjel a rossz helyeket látogató tanulókat bekísérjék. A hetvenes évek vége felé aztán így kénytelen volt kilépni a nyilvánosság elé s egymásután következő években 6—2—5 tanuló kicsapatásáról számolt be.

A következő évtizedekben, kapcsolatban a kávéházak, koresmák mulatóhelyek szaporodásával s az embereknek ilyen szórakozások iránt való hajlandóságával, a koresmai ügyek voltak előtérben; az iskolából való kirekesztések okai tulnyomóan ezek voltak. Viszont a féktelenség, szilajság jellemvonásai napjaink felé közeledőben egyre inkább elmaradoztak. mintegy a tanulók intelligenciáját tanusítva. Ha volt is elvétve visszaesési hajlam, az rendszeren külső bujtogatásra volt visszavezethető. Ez volt az esete az 1919-i tanulóknak, amikor a „főgimnázium diák proletárjai előkészítő bizottsága az új eszméket ismertető felolvasások

* 1848-ban „a főiskolai ifjuság a kor szellemének megfelelő reformokat kívánt az iskolában.“

rendezésére helyiséget kért“ — és hasonló fontos ténykedésekkel bizonyította ifjúi fogékonyságát. Az ilyen kilengések semmi esetre sem a diákság egyetemére jellemzők s inkább az általános történetre tartoznak.

Az 1922-ben iskolánkban is megalakult *cserkész*et a tanulók önfegyelmzésének célját is szolgálja; a tanároknak a szülőkkel való szorosabb érintkezése (1923-ban volt az első szülői konferencia) alaposabb megismerést és fokozottabb ellenőrzést jelent. Fontos tényező a társadalom segítése, *felfogásának átalakítása*. Csakis káros hatásu lehetett minden időben a diákesinyek divatos hőskölteményi szerepeltetése. A jó diákot a társadalom lenézte, a huncutokból hősoeket csinált. „*Soha nem tanulok, mégis tudok*“ — egész életelvet fejez ki, de amelynek vallója megfelelkezik arról, hogy *a szorgalom egyik legértékesebb tehetségünk*.

III. A közművelődés szolgálatában

Nem akarjuk statisztikai adatokkal tulterhelni az olvasót. Egy középiskola tanulóinak tanulásbeli előmeneteléről évtizedekről szóló összeállítása nagyon viszonylagos értékűnek fog tetszeni, ha figyelembe vesszük azt a két eredőt, amelyek összetevődése hozta létre az osztályzatot (a tanuló teljesítménye és annak a tanár felfogása szerint való értékelése). Valamivel több tanulás hármlik az anyanyelvi, vallási megoszlást feltüntető adatokból. Az előbbiről megemlékeztünk a hazafias nevelés kérdése kapcsán. Mindezeknél sokkal értékesebb ismeretekkel gazdagít magának a tanulói létszám évenkénti ingadozásának áttekintése, mert az iskola egyik irányban való fejlődését szemlélteti s annak különböző korokban való *létjogosultságát* mutatja. (Lásd a II. függelékét.). *A létjogosultság kérdése pedig a közművelődés terén tett szolgálatával kapcsolódik*, tehát kifelé, általános iskolaügyi szempontból a legfontosabb kérdés; ezért vizsgálata kiterjesztést kíván, különösen két irányban: egyfelől, hogy kiket nevelt, tanított, az ország mely vidékeinek tudásszomji szükségleteit látta el az iskola; és másfelől: hogy milyen magasabb eredményekkel.

Az elsőre nézve mellékelünk egy, a hely szükehez méretezett statisztikai táblázatot. (Lásd a III. függelékét.). Az iskola külső történetében alkotott korok mindegyikéhez találunk abban legalább is egy-egy évről adatokat.

Ami a mezőberényi évek elejéről festett képet illeti, ott jellemző a közvetlen környékbeli tanulók aránylagos csekély számával szemben olyan vidékek tanulóinak szereplése, amelyek később majd teljesen kikapcsolódnak iskolánk tanulói anyagának területei közül, Pozsony, Nyitra, Nógrád leszármazottjai a bazini származású Skolka igazgató jóvoltából jöttek, aki, mint láttuk, 1802-ben tanulókat fogni járt azon a vidéken. Azok a rovatok (Arad,

Bács, Csanád, Csongrád, Temes, Torontál), amelyek majdnem végig betöltöttek, egyöntetőségükkel az iskolát fenntartó egyházmegye területét jelölik ki, lévén a gimnázium 1802-től 1836-ig a békés-bánáti, azután a *nagy* békési, 1895-től a három részre szakadt békési, u. m. az arad-békési. békési és csanád-csongrádi egyházmegyék tulajdona. Feltűnő, hogy bár a bánáti egyházmegye 1836-ban különvált s az újonnan alakult ujverbászi gimnáziumot tartotta fenn, azért annak területe továbbra is szerepel, mint tanulói rajok szállítója. Ez a gimnázium jó hírre mellett bizonyítvány; azok a szülők, akik valaha maguk a mezőberény-szarvasi iskolába jártak, jól emlékeztek arra vissza s gyermekeiket is odaadták, még azután is, amikor közben közelebb is nyílt gimnázium. Új vidékek (Alsó-Fehér, Fogaras, Háromszék, Nagyküküllő) kapcsolódnak be a világháború idején; ennek természetesen az akkori hadi helyzetkép az oka; a *menekültek* emelték fel 1918/19-ben a tanulói létszámot 555-re. Az utolsó (1932/33-i) adat már az ország megcsonkítottóságának szomorú képét tükrözi vissza.

Ha most ezeket a megállapításokat fontolóra vesszük, akkor a százharminckét éves gimnázium tanulói kirajzásának szemléletével nevezetes eredményhez jutunk. A különös eseteket kivéve, *nagyjából mindig ugyanazon nagy vidék iskolaforrása volt a gimnázium*. Egy, már az első években kirajzolódott terület szállította ide mindig a tanulnivaló ifjúságot, vagy más szóval a gimnázium *ugyanazon* nagykiterjedésű országrésznek volt mindig megbecsült középiskolája.

Ezen ténymegállapítás megdönti a *szarvasi gimnázium legendáját*. Azon, vagy tiszta tévedésen, vagy *téves általánosításon* nyugovó, kivált egy időben magát erősen tartó mesét, hogy iskolánk más középiskolák kirostáltjainak lett volna menedékhelye. A fenti adat magában véve is elég e legenda lerombolására; ám egy elmélet *keletkezésének*, ha maga az elmélet hamis is, okai vannak, s úgy hisszük, hogy ezeket az okokat e kis vázlatos történet olvasói meg fogják találni iskolánk azon, bihetetlenül küzdelmes éveiben, amikor a létezés érdekében küszöbről küszöbre kellett járni s egyes jólelkű tanárok szívük sugallatát követve is, de talán az alig-alig tengődő iskola életét féltve is, nem akarták szigorúsággal elriasztani a diákságot.

Egy iskola tanítási, nevelési értékének mérlegelésénél különben sem az volna az irányadó, hogy hányfelől *jönnek* a tanulói, hanem az, hogy *mit visznek el magukkal*. Különböző fejezetekben láttuk, hogy milyen helyzetet foglalt el a sarvasi gimnázium a magyar hazafias, vallásos, erkölcsös szellem ápolásában. A tanárok munkájának eredményére képzettségük, vagy esetleg ismert tanítási módszerük alapján következtethettünk. Most hátra volna még annak a nehéz feladatnak megoldása: kimutatni, hogy ezen

összhangzatos, vallásos, hazafias nevelési és tanítási munkásság *milyen* gyümölcsöket termett.

„Ez az intézet az, — mondta az egykori szarvasi diák, Melich János — amelynek szüleim s áldott emlékü két tanítóm... után köszönhetem, hogy valakivé lettem... itt szereztem meg azt a készséget, hogy a tudományt utolsó lehelletemig szeressem s szí-
vem utolsó dobbanásáig műveljem...”

Távol attól, hogy tulozzuk azt a szerepet, amelyet egy közép-iskola vihet fölfelé ivelő pályák eseteiben, mégis büszkén kell megállapítanunk azt a *nagy számát* tudományos, vagy közéleti kiválóságoknak, akik itt szereztek meg ezt a *készséget*. Nehéz, de nem keresztülvihetetlen feladat volna elfogadhatóan teljes felsorolásukat adni. Ám amikor nekifogtunk s e vázlatban való közlés céljából csak a magyar írók lexikonából elkezdtük össze-
írni az egykori szarvasi diákokat, hamarosan meggyőződünk ter-
vünk keresztülvihetetlenségéről — *terjedelmi okok miatt!*

És amikor itt egyszerűen felemlítjük, hogy Bartóky József, Benka Gyula, Chován Kálmán, Domanovszky Endre, Fábry Sándor, Gelléri Mór, Gyökössy Endre, Gyóni Géza, Haan Lajcs, Halaváts Gyula, Haviár Dani, Hoitsy Pál, Inczedy László, Jankó János, br. Kaas Ivor, Koren Pál, Krecsmárik János, Masznyik Endre, Melich János, Návay Aladár, Orlay Petrics Soma, vitéz Purgly Emil, Raffay Sándor, Sárosy Gyula, Sárkány Jenő altábornagy, Schenk Jakab, Szaboleska Mihály, Szeberényi Lajos Zs., Széchy Károly, Székács József, Székely (Nuszbec) Sándor, Székely Mihály, Szendy Árpád, Szontágh Tamás, Sztranyavszky Sándor, Vitális István, Winternitz Arnold, Zsilinszky Mihály — a szarvasi gimnáziumban tanultak, ezzel csak néhány példát nyújtunk.

Amde azt a kérdést, hogy vajjon a felsoroltak és a fel nem sorolt jelesek pályájának alakulásában milyen szerepet töltött be az Alma Mater, a már letűntek, a *holtak* esetében kimutatni sokszor igen nehéz. Az *élők* azonban e kérdésre — megfelelték maguk.

1925-ben volt, junius 20-án. A negyven évvel ezelőtt érettségít tett diákok, főleg Kemény Gyula lelkes toborzására összejövetelt tartottak Budapesten. Itt Kemény Gyula üdvözlő beszéde után *dr. Raffay Sándor püspök* megragadó beszédben tett vallomást az ősi iskola mellett, mint ahol *szívük rajongással tett el a szép, igaz és jó eszméi* iránt és indítványozta a volt szarvasi diákok egyesületbe tömörítését.

A Szarvasi Öregdiákok Szövetsége, alapszabályainak jóváhagyása után 1926 május 19-én tartotta első közgyűlését, *dr. Bartóky József nyug. államtitkárt* választva elnökéül. Az egyesület céljául vallja állandó érintkezést, szoros baráti kapcsolatot tartani fenn a szarvasi gimnázium és tanítóképző volt tanulói

között, ápolni az Alma Mater kultuszát, ébrentartani, fejleszteni, nemzedékről nemzedékre tovább adni azt a hazafias szellemet, amelyet onnan vittek magukkal az életbe, erkölcsi támogatásban részesíteni a tagokat, támogatni az iskolát, anyagi segílyt nyújtani arra szoruló szarvasi diákoknak.

És a szövetség, a *Sz. Ö. Sz.*, azóta tagjai számának évről-évre való szaporodása által megizmosodva, örökreszóló, beszédes tanusítója lesz annak, hogy az 1802-ben Mezőberényben meggyújtott igénytelen kis méceses lángja mily messzire és mily sokakat bevilágított!

Függelék

A Szarvasi Öregdiákok Szövetsége tisztikara

Elnök:

Dr. Raffay Sándor, a bányai evang. egyházkerület püspöke.

Társelnökök:

Dr. Szontágh Tamás udv. tanácsos.

Dr. Melich János egyetemi tanár, a gimn. felügyelője.
földr. Návay Aladár rendkiv. követ, meghat. miniszter.

Kemény Gyula ny. MÁV. főfelügyelő.

Alelnökök:

Dr. Gombos Lajos egészségügyi főtanácsos, ny. főorvos.

Dr. Haviár Gyula m. kir. korm. főtanácsos, kir. közjegyző.

Dr. Varga Lajos ny. m. kir. ker. főkapitány.

Dr. Gyökössy Endre MÁV. főfelügyelő.

Raskó Kálmán gimn. igazgató.

Ügyvezető titkár: *Siki Béla* ev. iskolaigazgató.

Titkár: *Dr. Horváth Dezső* OTL. számv. tanácsos.

Jegyzők: *Udvardy Sándor*, *Ruzsicska László*, vitéz *Valényi*

Jenő.

Pénztáros: *Benczur László* földmiv. min. számv. tanácsos.

Háznagy: *Szlovák Jenő* keresk. min. műszaki tanácsos.

Pénztári ellenőrök: *Dr. Lónyai János*, vitéz *Gohér Mihály*.

Számvizsgáló bizottság tagjai: *Andrássy Dániel*, *Kemény*

Ferenc, vitéz *Valényi István*.

A választmány tagjai:

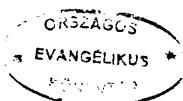
Hoitsy Gedeon
vitéz Sárkány Jenő
Dr. Lakatos Sándor
Szántó Soma
Koch Károly
Benyács Simon
Petry Béla
Lauener Gusztáv
Raksányi Zoltán
Dr. Áron Géza
Dr. Barna János
Dr. Lukács Izsó
Dr. Nusztek Sándor
Dr. Salgó Zoltán
Szlovák Iván
Dr. Kemény Gábor
Krizsán Miklós
Dr. Kun Árpád
Dr. Mérei Oszkár
Végyvári Ferenc
Dr. Denhoff Antal
Gaál Lajos
Dr. Gajdács Gyula

Dr. Scheiner Miksa
Szántó Róbert
vitéz Elefánty Jenő
Dr. Groszman Frigyes
Dr. Szuhovszky Lajos
Dr. Lukács Béla
Dr. Plenczner Sándor
Dr. Ország Sándor
Hajdu József
Dr. Rell Lajos
Sárkány Béla
Küzdényi Szilárd
Esztergály Dezső
Melna Géza
Dr. Mázor Elemér
Ponyiczky Kálmán
Harsányi Pál
Dr. Goldberger Ödön
Dr. Freitag János
Dr. vitéz Zerinváry Szilárd
Dr. Tóth Pál
Dr. Silberstein Dezső
Dr. Pálka Pál

Szelényi János
Dr. Adamkovics Agost
Szokolay Pál
Gábor Dezső
Hipszky Endre
Drinóczky József
Dr. Major Árpád
Sátory Endre
Szuhovszky Gyula
Dr. Kapusztai István
Dr. Szarka Lajos
Szakál Tamás
Opavszky Samu
Erdős Dezső
Ács Albert
Dr. Gerő Oszkár
Marjay Géza
vitéz Szalay Jenő
Litauszky Pál
Holéczy Béla
Darida Károly
Dr. Simkovicz Mihály

A tanulók létszámának átnézete

Tanév	Tanulók	Tanév	Tanulók	Tanév	Tanulók	Tanév	Tanulók
1802/3	51	1835/36	138	1868/69	449	1901/02	385
1803/4	64	1836/37	143	1869/70	438	1902/03	412
1804/5	67	1837/38	135	1870/71	425	1903/04	429
1805/6	82	1838/39	120	1871/72	421	1904/05	414
1806/7	95	1839/40	120	1872/73	413	1905/06	427
1807/8	?	1840/41	85	1873/74	426	1906/07	429
1808/9	?	1841/42	100	1874/75	415	1907/08	412
1809/10	?	1842/43	91	1875/76	471	1908/09	406
1810/11	?	1843/44	93	1876/77	457	1909/10	389
1811/12	?	1844/45	137	1877/78	468	1910/11	390
1812/13	?	1845/46	185	1878/79	465	1911/12	401
1813/14	?	1846/47	129	1879/80	495	1912/13	385
1814/15	?	1847/48	132	1880/81	518	1913/14	389
1815/16	?	1848/49	99	1881/82	569	1914/15	357
1816/17	72	1849/50	89	1882/83	525	1915/16	381
1817/18	78	1850/51	115	1883/84	469	1916/17	470
1818/19	113	1851/52	145	1884/85	460	1917/18	509
1819/20	119	1852/53	163	1885/86	430	1918/19	555
1820/21	120	1853/54	157	1886/87	391	1919/20	519
1821/22	132	1854/55	200	1887/88	404	1920/21	536
1822/23	145	1855/56	214	1888/89	405	1921/22	481
1823/24	115	1856/57	242	1889/90	390	1922/23	411
1824/25	144	1857/58	293	1890/91	378	1923/24	397
1825/26	140	1858/59	285	1891/92	390	1924/25	399
1826/27	139	1859/60	312	1892/93	384	1925/26	366
1827/28	148	1860/61	331	1893/94	401	1926/27	351
1828/29	177	1861/62	356	1894/95	405	1927/28	319
1829/30	188	1862/63	358	1895/96	424	1928/29	302
1830/31	186	1863/64	378	1896/97	419	1929/30	305
1831/32	139	1864/65	414	1897/98	433	1930/31	318
1832/33	126	1865/66	453	1898/99	409	1931/32	324
1833/34	130	1866/67	468	1899/00	410	1932/33	303
1834/35	160	1867/68	469	1900/01	391	1933/34	322

TARTALOM

Oldal

I. A gimnázium külső fejlődése.

1. Az alapítás	5
2. A mezőberényi évek (1802—1834)	6
3. Áthelyzés Szarvasra. Az iskola hanyatlásnak indul (1834—1843)	10
4. Vajda, Ballagi Greguss kora (1843—1849)	12
5. Küzdelem a létért (1850—1895)	14
6. Az államsegély után (1895—1914)	17
7. A világegés árnyainál (1914—1934)	19
8. A gimnázium kormányzása	21
9. A gimnázium felszerelése	23

II. A gimnázium munkája.

1. A tanítás anyaga	27
2. A tanítás módszere: a tanárok	34
3. A tanulók nevelése. A fegyelem	44

III. A közművelődés szolgálatában 49

FÜGGELÉK:

A Szarvasi Öregdiákok Szövetsége tisztikara	53
A tanulók létszámának átnézete	54
Mely vidékekről jöttek a tanulók?	55

540

23

ÁLTALÁNOS
NYOMDA

1934-11753

KÖNYV- ÉS

LAPKIADÓ R-T.

VI. NAGYMEZŐ-U. 3.